BALEI

U KHASI UM ROI—SPAH

DA

U P. R. MAWTHOH, *B. Sc.*, "*Agri.*" (*Allahabad*).

[KA LAMKHMAT DA U BAH DAVID ROY.]

PRINTED AT RI KHASI PRESS, SHILLONG.

1967.

BALEI

U KHASI UM ROI—SPAH

DA

U P. R. Mawthoh, *B. Sc.*, "*Agri.*" (*Allahabad*).

[KA LAMKHMAT DA U BAH DAVID ROY.]

Printed at Ri Khasi Press, Shillong.

1967.

—Na ka bynta—

I Mei I Pa — Ki Hynnin Ki Jongngi

Bad

Ki Khun Ki Ksiew — Ki Mynta Bad Ki Lawei Jongngi

JINGKDEW

I. JINGLAMKHMAT—*da U Bah David Roy.*

II. SHIKYNTIEN AR-KYNTIEN—*da U Nongthoh.*

III. KI PHANG 1

IV. KI DAW 5

V. KI LAD KI LYNTI 30

VI. JINGRING-PYNKUT 47

LAMKHMAT

U Nongthoh u pynpaw shai ia ka jingiohi jong u ia ki jingdonkam ka ri ha ka long briew man briew, longspah manspah, longiing longsem bad ha ka shonglang imlang jong ngi ban sah ka long briew jong ngi kum ki khun ka ri Khasi-Jaintia jong ngi.

U Seng u pynieng ia kane ha ki spah jong ka ri, bad ha ka nongrim jong ka seng long briew jong ngi u khun ka ri.

Ka jaid bynriew jong ngi bad ka spah jong ka ri jong ngi ka dawa ia ka jingpeit-mat jong ngi ki khun ka ri, kumjuh ka longiing jong ngi bad ka kamai jong ngi ka neh ka sah da ka jingpeit-ngor jong ngi ki khun ka iing.

Ynda phi pule nga ngeit, phin ong badei ban don U Nongpyrta kum une ha kane ka por.

30th May, 1964. Sd/- DAVID ROY.

SHIKYNTIEN-ARKYNTIEN

Shikyntien arkyntien shaphang kane ka kitab. Phin shem katto katne na ki jingiakren hangne kiba shisien sngap sngewtohmet khyndiat ha ka jingpynpawmadan ia ki jingiohi (Observations) bad ki jingsngew shon jingmut (Convictions) jong nga. Hynrei ym banse namar ki dei ki jingshisha kiba ngi lah ban iohi tyngkrein lada ngi shim por ban peit bad pyrkhat ia ki. Namarkata, nga da kwah eh ia ki Nongpule Parari ba kin nym shim iakane ka jingthoh tang ha ka dur ka jingkynthoh (Criticism) hynrei kein kum kaei kaei de ka jingeksamin-lade (Self-Examination) shimet-shimet bad ha ka jingiadei kum ka jaidbynriew Khasi baroh.

Kane ka Kitab ka dei u soh ba la mih na shibun ki jingkylli ki jingtohkit bad na shibun ki jingiakren iasyllok bad shi bun ki Kongthei bad ki Kongbah ha kylleng sawdong ka Ri ryngkat de bad ki jingpeitthuh peitbniah jong U Nongthoh. Kane ka long lyngba ki bun snem ki jingpyrshang shitom bad jingiaishah slem jong u. La sdang ban thoh ia ka naduh ka snem 1955, bad dei syndon tad haduh kine ki sngi ba la lah ban pyndep lut bad pynbeit ia ka ha kane ka dur ba mynta ba ka sa ioh ruh artad ban mih pyrthei ban shakri paidbah ia la ka Ri bad ka jaidbynriew.

Naduh kitei ki snem bad haduh kine ki sngi mynta la don shibun ki jingkylla ba sted ha ka Ri. Hynrei, khlem da ia ong da kumwei pat, ki jinglong ha kitei ki por kim da ia pher eh na ki ba mynta. Lada la don jingkylla ruh, lah ban ong ba kine ki jingkylla ki nang kham pynkubur bad nang pynshisha pynban ia kine ki jingthoh hapoh ki jingsop jong kane ka Kitab. Ha ka jingshisha kiba kham ma bad kham mynsaw shibun ki dang ap shakhmat lada ngim kyndit bynriew noh mynta hi. Ngi la dei ban ieng tyngeh noh ban lait na ki daw kiba ring pynsahdien ia ngi ha ka trei ka ktah, ka khaii ka pateng, ka jingroispah jingroi hajar, ha ka jingtylli ka imlang sahlang bad ka jingdonakor ka long briew man briew.

Nga la pyrshang hangne ban ktah katba lah ia kito ki mat kiba long ki daw ka jingsahdien bad jingrandien jong ngi, ki baiadei eh bad ka jingroi spah roi hajar. Nga la ktah de ia ki Lad ki Lynti ba ngi lah ban iapyrshang ban kyntiew ialade bad ia 'ka Jaidbynriew sha ki kyrdan ba kham shajrong. Ki don de sa kiwei kiwei ki daw kiba la pynlong iangi kumne kumba ngi long. Ia kita nga la ieh khnang namar ka jingthmu bakongsan jong kane ka Kitab ka long ban ktah kyrpang ia kito kiba iadei bad ka kam spah kam hajar bad ka jingroi jingpyiar ha ka Khaii-Pateng bad ki jingtrei jingktah jong u paidbynriew Khasi.

Kum ban shu ong noh, ngam nud ban kam (Claim) ba kiei kiei kiba ngin ia pule shadien kin long ki ba dap biang ban pynlong riewspah ne roi spah ia uno uno ne kano kano ka ban bud ia ki. Ban ong da kumwei pat ngam shlan ban kubur ba kin long kiba iadei lut ha ki bynta baroh jong ki lad jingwad pynroi spah jong ngi. Ka lynti hi sha ka jingroispah roi hajar kam long kaba suk ne ba kylluid war war, ba baroh baroh ngi lah ban iabeh shata. Ka lynti sha ka jingsuk kam dei lyngba bad da ka jingsuk. Ym don ba lah ban ai ne buh ain ne rul ksiar ban long riewspah. Kaba nga mut ban ong ka long ba ka jingkylli, 'Balei U Khasi 'Um Roispah' kam dei ka jingkylli ka ba suk kumba ka paw. Kane ka long kaba shisha la ha kano kano ka Ri ne Jaid bynriew hi ruh.

Nga sngew ba ka dei eh ia nga ban shim ia kane ka kabu ban pynpaw hangne ia ka jingsngewnguh jong nga ia kito baroh ki Kongthei bad ki Kongbah bad kiba nga la ioh shibun ki jingiasyllok bad jingiaphylliew jingmut ha kylleng sawdong kane ka Ri Khasi Jaintia jong ngi. Ki dei kine, ha ka jingshisha, kiba la ktah nyngkong ia nga ia ka ban sdang ban thoh ia kane ka Kitab. Nangta de nga ai khublei ia I Babu Norman Singh Syiem, I Vice-President barim jong ka 'Seng Jingtip,' iba la pule shitom ia ka jongthoh baroh kawei bad iba la ai jingkynpham mynsiem shibun. Ka jingkhublei jong nga de ia i Bah H.E. Wanchand, Sekretari jong ka Seng Jingtip, ba lyngba jong I la ai ia nga ka lad ban ioh pule ia kane ka jingthoh ha kawei na ki jingialang ba la khot

kyrpang jong ka Seng bad ban iohpdiang de ia ki jingkyn-thoh-tei-paralok na kito kiba la iawan sngap.

Khlem da tyngkai ruh nga buh hangne ia ka jingsngew-nguh jong nga ia I Ma David Roy, I ba la pule bniah ia ka jingthoh bad ia ka jingpynshlur bad pynheh mynsiem jong I. Ka jingianoh jong I ha ka LAMKHMAT ka la longkum uwei hi u dienshanduh ba lam lynti ia nga.

Da kine ki kynrtien nga aiti ia kane ka Kitab ha phi ki Parari BAMYNTA bad BA-LASHAI, ryngkat bad ka jing-duwai kyrmen ba kan lah ban shakri ia phi bad ia la ka Ri da ka jingsngewshon jongmut bad jingsngewkhia mynsiem bajur badon hapoh jongnga.

Ai ba kan shakri kum ka Jingkyrsiew bad kum U Nong-pyrta Ri Khlaw Ri Kynjah ban pynkyndit bynriew, pynpeitmat peishkor bad pynkhih jingmut ia kine kiei kiei ki jingmynsaw ki baker sawdong ia ngi. Lada ka la lah ban leh tang iwei ibynta iba rit ruh ha ka kane ka liang ngan sngew ba ka la leh la ka kamram hi. Ai ba kane ka long kum ka Iit-Khmih ka ban pynpaw shynna ia la ka jinglong ba shisha jong ngi khnang ba ngin sngewthuh katno ka rynieng bad ka dur ngi dang duna.

Nga sliang ban iohi ba ki khun ka Ri kin ioh biang ia la ka jaka burom hangne ha snieh pyrthei, ha ka tipbriew tipblei, ka tipduk tipsuk, ka akor ka burom bad ha ka jing-tylli ka jingshisha (integrity) ryngkat bad ka jingroi shaphrang ha ka thoh ka pule, ka spah, ka hajar, ka trei ka ktah bad ha baroh ki kynja jingshemphang ka jingstad briew mynta.

Dated—Shillong,	}	'Khu 'Blei
the 6th, June, 1964.		(P. R. MAWTHOH)

Balei U Khasi Um Roispah

(GLIMPSES OF THE SOCIO-ECONOMIC DRAWBACKS OF THE KHASI)

1. KA PHANG

"Ka spah u Khasi kam ju neh palat ia ka shipatengbriew", 'U Khasi u bym nang ban pynheh ia la ka kamai kajih', bad kum kita kiei-kiei ki jingkren lah ban iohsngew harum haneng haba iashongkai krenkai bad ba ialap iakhana ia ki kam kamai spah U Khun Khasi byllien. Kat shaba phai yn nym pep ban iohsngew bad iohi ia ki jingshisha ki ba pynkubur ia kine ki jingbynñiaw la ka Kynja. Ki dak baroh kiba ngi iohi ki pynduh mynsiem pynduh jingkyrmen shibun ia uno uno U Sap Khasi. Kumta ter ter kat shaba iaid ba ieng yn lah ban iohsngew bad iohi ia kine ki dak kamai kajih kiba labuh ia u Khasi ha ka kyrdan ba ha trai eh haba ia nujor bad kiwei pat ki jaidbynriew nabar kiba kiew shaid-shaid shakhlieh ha ka jingroispah. Halor kum kine ki jinglong ruh, ka basngewsih pat ban ong ka long ba U Khun Khasi babun um kwah shim por tang khyndiat ruh imat ban shong-pyrkhat ne ban duriap puson balei long kumne, kiei ki daw kiba la pynlong dien ia u kumne ? Bad dei kane kein kaba nga kiwah bad tyrwa ia ngi mynta hangne ban leh, kata, ba ngin ashim por khyndiat ban pyrshang wad ia kita ki daw-ing-daw-sem ne daw-lum-daw-wah kat kiba ngi lah ban lum lang ei, bad ha kajuh ka por ruh ban iapyrshang wad lad thaw lad ha kano ne kino pat ki lynti ba ngi dei ban ia bud, la hala marwei ne kum ka jaidbynriew hi ruh, khnang ba ngin kiew arted ha ka jingroispah roihajar. Dei kein, tad haduh ba ngi la nud ban peit pyrshah bad da ngam bha ia ki jingshisha jong ki daw tynrai ba, ngin sa lah ban sngewthuh balei bad hangno ngi duna. Kane kan long kum kaei kaei ka ban pynkyndit bynriew, pynpeiphang bad pynkhih jingmut ia ngi baroh. **Ynda la lap ia ki daw te hangta kein ngin sa nang ban thaw ki buit ki lad kumno ban ksaid jynthet noh ia lade bad ka Ri na une u Jylli-Bah jong ka jingbymroispah jong ngi.**

JINGBATAI IA KA KTIEN "RIEWSPAH"

Ha kaba sdang. to ngin ia peit bha ia kane ka kyntien "RIEWSPAH", kaba long ka mat jingiakren jong ngi mynta. Ai ba ngin sngewthuh shai bha ia ka jingmut jong ka ha kane ka jingpyrkhat jong ngi. Ka ktien "Riewspah" hi ka dei tang ka ktien-nujor (Relative term), bad hangne kam kit ka jingmut kaba shai kdar, kumba lehse ngi ju pyrkhat bakla. Ka daw jong kane baroh ka long ba ym shym la don ban buh Mawpud (Demarcation marks) jong ka jingioh jingkot ne jingdon jingem ban pyniakhlad ne pyniapher ia uno u ba riewspah na uno pat u bymriewpah. Ki 'Riewstad ha kane ka liang toi ki labuh ia ka rukom ianujor ia kane ka jingioh jingkot jong ka Ri ne Jaidbynriew da kaba ki ong ha ka ktien Phareng 'Standard of Living', kaba haba shu batai lyngkot, ka mut, *ka rukom im ha kaba ia ki jingkwah kiba uwei u ju don u lah ban ioh pynhun ia ki barobor.*

Ia kine ki jingkwah la pyniabynta ne kyllum ha kine ki lai bynta harum :—

(1) **Ki jingkwah bym bit duh** (Necessities) kiba lada duh ia ki ka lah ban ktah wat ia ka jingim briew hi ruh, *e.g.*, Ka bam ka dih, ka jain phong jain kup, ka ingshong ingsah bad kiwei kiwei.

(2) **Ki jingkwah Ba dang bit duh** (Comforts).—Kine kim da ktah eh ia ka jingim ba man ka sngi u briew, la u lah ban shu sngew katto katne ia ka jingduh ia ki, *e.g.*, Ki juti ba bha, u khulom ba kham rem bad kiwei kiwei.

(3) **Ki jingkwah ba bit duh** (Luxuries).—Kine ki long ki bym da myntoi ei ei na ka bynta ka jingim ba man ka sngi u briew; lada duh ia ki ruh un nym da don jingsngew ciei, *e.g.*, motor kad, ling paki dulan bad kiwei kiwei.

Na kine haneng, kaba dei ban kynmaw pat ka dei kane ba ka 'Necessity' ha uwei u briew ha kawei ka jaka, ka lah ban long ka 'Comfort' ne 'Luxury' hi ruh ha uba ar ha kawei pat ka jaka, bad kumta ter ter. Kum ka nuksa, ka um dih

ba shngiam ki lum pyngngad ka Ri Khasi ka lah ban long lehse tang ka 'Necessity' ha u bah Khasi ha la shnong kat ba ka lah ban long ka 'Comfort' ha u bah Dkhar ha ri thor bashit, bad ka 'luxury' pat ha u nong Arab ba iaid lynti lyngba ri shyiap Arabia, kata, haba ia shim ia ka dor ka jingkordor jong ka ha kitei ki lai jaka. Kumjuh ruh ka jingdonkam ka jain soptimuja (Sweater) ka lah ban long tang khyndiat eh na ka bynta u Kharjainboh ha ri thor bashit, katba ka nang kham kordor ha u Bah Khasi hangne ha ri lum, bad kaba long pat ka jingdonkam ba da khraw than eh na ka bynta u Bah Bhutia ha ki jingpaswut ka lyer khriat ki lum Makashang.

To mynta ngin ia phai biang khyndiat sha kane ka Tarajur ai nujor spah ne kata ka Standard of Living. Ia kane ruh lah ban kyllum ha ki lai kynhun bakongsan. Kine ki long :—

(*a*) **Ka jinglong ne rukom im ba riewspah bha (High Standard)**—Kane ka kynthup ia ka jinglah ban pynhun ia baroh lai kitei ki jaid jingkwah ha kata ka rukom ba khambun bad tista. Ka ri Amerika, la ong ba ka long kawei na ki ri ha ka pyrthei ha kaba ki briew jong ka ki long ha kane ka kyrdan riewspah. kata, ba ki im ka rukom im ba lah ban pynhun ia kitei ki jingkwah ba man ka sngi jong ki ha ka sur bad ka dur ba palat liam ia kiwei pat ki jaid bynriew ha ka pyrthei, khamtam lei lei ha kito ki jingkwah ba iadei bad ki 'comfort' bad ki 'luxury'

(*b*) **Ka jinglong ne rukom im Bymriewspah ne Baduk (Low Standard)**—Kane ka kynthup ia ka jinglah ban pynhun nyngkong nyngshap ia ki jaid jingkwah Bymbitduh-tdot (necessities), bad kata ruh, lehse ha ka rukom tang ban shu ia maian-briew. Ka ri India, lah ban ong ba, ka hap ha kane ka kynhun jinglongriewspah, bad lehse teng teng la kham hapoh hi ruh, namar ba dang shem bun kynrei ki khun jong ka ki bym lah ioh thikna wat ia la ka bam mied bam step jong ki.

(*c*) **Ka jinglong ne rukom im bahapdeng ia kitei ar haneng (Medium Standard)**—Kane ka lah ban shim ia ka rukom im hapdeng-briew ne bashu iaryngkat-briew. Ka

kynthup ia kito ki balah ban pynhun ia ki jingkwah bymbitduh jong ki bad lehse khambun ia ki ba dangbit duh (comfort) de bad katto katne ia ki ba bitduh (luxuries) ruh. Bun na ki Ri Sepngi lah ban kynthup ha kane ka kynhun jingriewspah.

Na kine ki jingbatai haneng, dei ruh ban buh ia kane ha ka jingmut jong ngi, bad kata ka long ba, *ka jinglah ban pynhun ka thew ia ka jinglah ba kham tista ne barobor, ym kein ia ka jinglah kaba tang tohkhat lano-re.* Lada lah ban ioh bam bha bam sngiam ne riam bha riam miat tang teng khat, kata kam mut ba la don kata ka 'High Standard of Living'. Ka jinglah ka dei ban long ryntih ha man ki por la ka lah ban nym da mut eh man la khlieh ka sngi.

Namarkata, lah ban ong bad shim ba ka jingmut Fariewspah ka kynthup nyngkong nyngshap ia kitei kiba khap ha ka kynhun jinglong riewspah bha (High Standard) bad lehse katto katne ia kito kiba pdeng. Ia kitei ki 'Low Standard' la lah hi ban ong bad shim ba ki long bymriewspah ne baduk, kata, kumba long madan u luk u lak ka jaidbynriew Khasi.

Sa kane kawei ruh dei ban buh jingmut ba, haba ong *kano kaño ka Ri ne Jaidbynriew ka riewspah ne ka duk ka mut ba u paidbyllien babun jong ka (majority) u long riewspah ne long duk : kam thew koit ia ki khyndiat khynsoit ne ki tang katto katne.* To ngin ia buh ia kine ki jingbatai haneng ha ka jingmut jingpyrkhat haba yn iakren shaphang ka jingriewspah bad jingroispah u Khasi.

KHYNDIAT SHAPHANG KI BRIEW

Haba shu ianujor bad bishar madan bad kiwei pat ki jaidbynriew baduk jong ka ri India, imat kum ban ong ba u Khasi hi u la kham ibit-briew. Hynrei kajuh ka por pat lada la thew ia u ha ka Tarajur Ianujor spah bapaka ym banse ban ia mynjur noh ba u Khasi babun hi um pat dei u ba riewspah eh. **Ka jingkylli namarkata kaba kham wan that ha ka jingmut ka long 'Balei u Khasi um riewspah bad balei de um roispah.'**

Kumba la kdew shakhmat ia ka jingriewspah ne roispah jong kano kano ka ri ne jaidbynriew ym ju khein ne ñiew tang na ka jingriewspah ne roispah jong ki katto katne ngut. Ka Ri ne ka Jaidbynriew ka riewspah ne ka duk tang haba u paid ba bun jong kata ka Ri ne jaidbynriew u long riewspah ne longduk. Na kane ka liang ruh yn shem ba u ba bun hi na u luk u lak Khasi um long u bariewspah ne baroispah eh.

Haba yn ia pule ia la ka Jaidbynriew Khasi yn shem ba ki babun eh ki dei ki Nongrep bad kiba im ha ka rep ka riang ha kane ne katai ka rukom. Ki don de ki mahajon ne nongkhaii bym da heh seng. kito ki batrei kam hikai, nangta pat ki nongtrei kam ophis sorkar bad kiwei kiwei kum hangne ha Sor. Nalor kine, don sa katto katne lehse ki ba trei thohmat thohmat ha kiwei ki jaid kam, kum ki nongbylla ne trei shakri lait na ki kam ophis, ki kam suh kam thain, ki kam karkhana rit karkhana ria, ki kam mistri dieng bad maw, ki kam thain kam woh, ki kam suh kam sien ki kam niah bad shna kali, katto katne ki kam suh juti, bad kiwei kiwei de ki kam malu mala. Napdeng kine baroh, lah ban ong skhem ba u babun hi te u dei u Nongrep bad ba im na ka rep ka riang da kumne ne kumtai. Ka jingim ne jingiap ka Ri namarkata ka shong ha kine ki paid nongtrei ba don khambun kynrei.

II KI DAW (CAUSES)

Ka Sor Shillong kaba long ka Nongbah jong ka Ri Khasi - Jaintia ka la jia long ruh ka Nongbah jong kane ka Jylla Assam. Ha kine ki phew snem ba la dep ka shnong ka la nangheh, u briew u la nangbun bad ka jingkhaii-pateng ruh ka la nangroi nangiar bun bun phewshah ban ia kaba la ju long ha ki snem shwa por thma. Ia kine kiei kiei baroh yn nym lah ban khang. Ka jingshai bad ka jingroi ka jingstad briew ka la nangiaid shaphrang shaid shaid, bad mynta ka la wan iuh kjat halor kine ki lum Khasi bapalei. Ka jingma kaba khraw. namarkata, ia kano kano ka jaidbynriew kaba rit kum ki Khasi bad ha ki jingkylla basted kum kine, ka long ba yn sa shu shah rong bad tyllep jahduh noh lada ym ianang ban ia bud bad iapyniahap jingim (adjust) bad kum kine ki jingkylla badon ha kane ka Ri mynta.

Bad kane ka dur ha khmat to yn ia phai mynta sha ka jinglong u Khasi bad shaphang ki daw ba balei um roi. Ngan pyrshang buh ter ter ia ki kumne harum :—

1. KA JINGSARONG BAD KA JINGSNGEWPOH BIEIT: (False Sense of Pride and Dignity).

Kane ka long kawei na ki jinglong balah ban iohi bad shem kynrei ha u Khun Khasi babun. U tynneng khlem sngewthuh than eh. La u long uba duk bym donbor pynban shu ia kwah pynbeitsyngkai hi la kum uwei u 'riewbha. U don syriem ha ka jaka u nongkhrong u bym dei ban da wad jied than eh, kum ban shu ong noh, hynrei pynban sngew ia lade la kat u syiem hi. Kane ka jinglong ka pynhiar arsut ia ka jinglong briew. Ki don shibun ki jait kam ia kiba imat u Khasi babun u'kham sngewpoh ban ktah, khamtam lei lei haba la ioh kyrdan dikri—ong shim noh kum ia ki kam nongrep nongkyndong bad kiwei kiwei ki bym idon kyrdan ne burom, wat la ha ka jingshisha ki lah ban long kiba wan rah pisa bha. Shaba ikhain rongphong bad kham ioh suk te shata baroh baroh ia tuid lut, tip la ka don jingmyntoi ne ym don ruh. Kane ka jingsngew, kumba la ong, imat ka kham shong seng ha kito kiba la kham nang kham stad kiba ha ka jingshisha la dei ban khmih lynti ba ki long ki ba la kham khraw bad kham jrong ka pyrkhat pyrdain. Namarkata, la da ia peit bad ñiew kai napdeng kito kiba la kham paw riewspah bha na ki Khasi, yn shem lehse tang uwei ne ar duh ne tang khyndiat ngut eh uba la nang la stad. Kiba bun hi te ki dei ki bym nang bym stad wat teng teng ban thoh tang ia u A bad u B ruh kine lulu lele ; lane ba dang shu malu mala kata ka jingshemphang thoh bad pule.

Ban pynjakhlia ia la ki kti ki kjat ne ia la ki tyrpeng ka long lehse kaba pynpoh ha u Stad katba uta u Bymnang pat une um salia. Kumta uta u Bymnang ne babieit u roi u man bha katba u stad pat utei tyngheng sahsuin bad hap shakri shirta jingim. Kat bym pat dei kyrdan sahep te ynnai ia pyrthuh im sahep than. Ban shu ia tynneng te bunsien poi pynban sha ka lehrain. Ka jingmih bym bha na kum kine kiei kiei ka long ba u nongwei u bym da salia ne sngewpoh kam u wan bat suk beit ia kito ki kam ki jam bakongsan

(vital) u Khasi bad kumta de u ioh kjit ruh ia ki jingmyntoi baroh kiba ha ka jingshisha ladei ban ioh ki trai-ri.

Kane ka jingduna ka ioh pynkha ruh sa ia kine ki khun hiran harum :—

(*a*) **Jingduna bad jingduhkam u Khun Khasi babun (Unemployment and unbalanced growth in trade and commerce)** —Namar bym lah ioh ne pyndap kam tang ia kita ki bamon bamon. kumta ki kam ba u Khasi um mon ne um nud la shu shim lut ki nongwei. Kane ka wallam ia ka jingduh spah ba leit tuid noh sha ki ba nabar. Ka long ka bym lah long hi ba baroh baroh yn ia ioh tang ia kata kaba ia beh lut. Kiwei ki jaitkam ki don hynrei imat ym ianud ne iamon, la ha ka jingshisha ki long kiba donkam eh na ka bynta ka jingroi ia ka Ri. Na kane ka wan mih ruh sa ka jingpyniapshiliang ne pyndkhoh ia ki jingtrei jingktah bad khaii-pateng u Khasi. Kum ka jingpyni, shu khein mynta bym don nongkhaii nongwei shuh, ki ban wan-rah shalan ia ka jain ka nep ba ngi iaphong iakup ; ka mluh ka shini, u khaw u dai, bad kiwei kiwei ba ngi bam ; ka umphniang bam umphniang sharak, bad kiwei kiwei ba ngi ju pyndonkam man la ka sngi kum ki juti ki muja, ka tum ka tam ha iing ha sem, ki mar ki mata thaw iing thaw sem bad ki phew spah jaid ki mar donkam u khun bynriew. Ne shu khein noh mynta bym don nongwei shuh, ne na kane ne katai ka daw kine ki nongwei kim treh shuh ban pynkhuid ia ki surok bad ki dong ne ban kit ban bah ia ki jingkit jingbah ne tang kum ban suh ne maramot ia ki juti bad ki shatri u Khun Khasi, etc., HATO yn nym shem ia u ha ka jakhom khait? Kane kein kaba nga mut ba la pyniapshiliang ne pyndkhoh ia u Khasi. Ho-oid, kham hadien lehse u lah ban pynbeit pyniaid ia kita kiei kiei baroh hynrei kan shim por. Kaba nga mut ban ong ka long ba ha ita i por ba ka shim ia u Khasi ban nang pynbeit pyniaid ne ban pynpoi biang sha ka jingiaid ryntih ki kam ki jam baroh—ha ita i por kein kan don ka jingjakhom, bad kane ka jingjakhom ka lah ban long haduh katno ka dur baitriem ne basohsat ruh ym don balah ban ong.

(*b*) **Jingbun than eh pat ha ki kam ba iabeh ba bun—(Over-concentrated, and suicidal competition)**—Kane ruh ka long tang

kawei na ki Khun jong katei ka daw ba la kdew haneng. Ka jingmih basniew pat ha ki bynta ba iamon ne kynrup babun ka long ka jingiashrut shyiengdoh ka bajur shibun, kaba la long mynta ym tang bad kine ki nongwei hynrei wat hapdeng para Khasi hi ruh. Kumta de mih sa u soh ka jingtroin ka jaidbynriew. Kumba ong mano re, 'U Khaw ha khyndew hynrei peit pynban ki khmat sha bneng,' te imat ka ladei shisha hangne.

2. JINGBYMIAISHAH BAD JINGBYMLAH SHAH SHITOM :

(Non-perseverance, weak-will and determination plus individualistic).

Kum ka jaidbynriew, ki Khasi ki la long ki bri *v* kiba laiohsuk bha bad ki la shongsuk de kynjai da ki spah snem shuwa bad hapoh ka jingsynshar Phareng mynshuwa. Kane ka jingsuk imat ka la pynlyngki ia ka jingmut jingpyrkhat bad ka la pyntroin ia ka bor shynrang ban shah shitom bad khein duh u Khasi. Nangta, pat u don de sa kane ka jinglong ba laitlan ne ba sngew marwei than ha ka jingsngew jingpyrkhat bad ki kam ki jam de (individualistic). Kine ki la poi haduh uta u pud ba ka la pynmih noh sa ia ka jinglong bymitynnad briew, kum ka Khwan lalot-lade bad ka jingbymlah ban pyndem ha ka mon bad jingbha lang u babun balang. Mynta hi te imat u la ngam shibun, bad dei kane kawei na ki daw ba la pynkyllon khram khram ia u haba u ieng ialeh pyrshah bad kiwei ki jaidbynriew kiba lamad ia u dieng jingshah shitom. Kum ban ong noh, kane ka jingtroin ka jingskhem jingmut ka la pynlong ia u Khasi babun imat kum badei ban khmih lynti balah ban tei ia ka Nongbah Rome hapoh ka shisngi. U khmihlynti myntoi noh hi te khlem da kwah mad shitom. Pynban kaba um ju kham pynleit jingmut ka long ba lajan baroh ki 'Riew spah, ki 'Riewkhraw bad 'Riewdonnam ha ka pyrthei ki long kiba lamad bad lajam tiak patiak ia ki mawjingkieng ka jingshahshitom bad jingjynjar. Katba u Khasi pat bunsien hi imat um don kata ka mynsiem pha-lade khnang ban roi la ka iing ka sem bad ka jaidbynriew. Haba shu ong lyngkot, u Khasi babun U LONG U BATLOT KA MON KA PYRKHAT BAD KA JINGKUT JINGMUT **(Weak will and determination).**

3. JINGHUNBIEIT BAD BYMPYRWA LAWEI :

(Complacency or inertia and shortsightedness)

Ka jingsuk ba u la ioh baroh shikatta bad ka jingieit suk kaba u la mlien hadien kata, ka la pynlong salia jaituh bad bymsyier lawei shuh ia u Khasi babun. U la pynshong nongrim ia la ka jingim ha kito ki samoi ksiar ba ladep laleit noh, kiba long ki jingskhem bymshisha bad bym don nongrim shuh mynta (false security). Ki jingeh bad jingshitom ba u ia kynduh ha kine ki sngi ki ieng sakhi ia kane. Mynta hi yn shem ba ka jingmut jingpyrkhat babun ka la longbthi. Um nang shuh ban khih shitom na kaba u la juh long, khnang ban kham bit ne skhem ka lawei-lajong. Imat baroh baroh la shu iahun tang ha ka Mynta. Ka Lashai pat ieh kan tep la ki Khun iap jongka, kum ban ong. Hynrei ha ka jingshisha wat ka Mynta ruh ka long ka ba syier, sa katno tam te kata ka Lashai. La katta ruh imat kumba ym i don jingpatiaw eiei. Shu hun shu lngaid buaid khlem dih, kum ba ong mano re. Ah, kaba mynsaw bad ka bym thikna ka nongrim ba u la pynshet ia lade. Kine baroh ki mih na ki jingdonbok bad jingsuk kiba u la ioh baroh shikatta—u la im suk im sain, u la dap la biang briew hi, bad ym pat ju don lehse ha ki parom (History) ka Ri Khasi-Jaintia ba u la shem ia kano kano ka jingjynjar trah, ne ba la don kam ban da iakhun dukhi dukhait ban ioh la ka bam. Mynno mynno ka khyndew ka shyiap kane kyrhai, kumta jar uba donkam um duh hi la ka bam ; mynta pat shi phut ka mei ram-ew ruh la hap ia pynlut pisa tyngka bun. Mynno mynno ki jingdawa ki jingdonkam jong u ki la long tang khyndiat eh, bad kumta kat kaba ioh kamai ei ruh la shu iabiang iabit hi ; mynta pat ki jingdawa bad ki jingkwah jong u ki la nang kha roi kum ki pylleng dohkha, bad kumta ki jingioh ba malu mala kim lah kot shuh—ladei ban da iather syep tyngeh ban kot ban dap. Mynno mynno ka kam ka jam kane byllai, hynrei mynta pat ka jinghiran ban iohkam iohjam ka long kaba ym da donkam iathuhkhana—baroh iatip ia iohi bad iohsngew lut. Ki briew nabar ki la nangbun nangbun bad ban ioh la ka bam ruh la nang kham hiran hiran shuh. Kane ka jinghiran ka la sdang pyniohsngew ha ki

thied ki jaw ka jingtrei kam trei jam u Khun Khasi shityllup. Ho-oid shisha, ki lad jingtrei jingktah ki la nangbun hynrei ban nym pynthame ia lade, kine kim biang tang shi shiphit ruh ban kot lut na ka bynta u Khun Khasi bad ruh ia kine ki nongwei nabar ba kham bun phewshah ia ki Khasi ha ka jingbunbriew, jingnang jingstad, jingtip jingshemphang bad jingshalak heh spah. Kumta lada um kyrsiew noh ialade shisyndon mynta na kane ka jingkynoi iohthiah bamynsaw te khlem pep ka por kan sa poi ba u ba bun un sa shu long noh tang u shakri nongbylla sngi khlem ka lashai ba thikna ne kum u nongdie dieng die rnga bad kum u nongshutkhiew shutpliang kyndoi man tyngkong iing. Wat mynta hi ruh lada shim por ban peitthuh ia ki dak sawdong khlem pep yn iohi bad shem ba kine ki dak kim long kiba khlem nongrim ne bymdon ka jingsdang bad ka jingkut kaba syier bad ka ba shyrkhei. Kumta kum ka jaitbynriew bad marwei shimet shimet ngi dei ban ki lan noh ialade kumno ban nang ban im adkar ban minot bad pyrkhat jngai lym kumta te la kut ka tarik.

To ngin ia kynmaw ia kane ba, U BRIEW U BAHUN BAN NEH HAJUH UM JU LAH ROI LANO LANO RUH EM. U Khasi babun ruh imat u long uba hun bieit. U tang shu la ioh mynta um salia shuh pat kan jia aiu lashai. Um kham don jingangnud ban kiew sha khlieh shaphrang ne ban kynshew minot, ban nang pynheh pynroi ia kaba don, kumba long kiwei pat ki jaitbynriew. U lah eh ban don kata ka jingkwah, hynrei kumba baroh baroh ngi iatip ba, ka jingkwah kaba khlem da pynkhih iala ki kti ki kjat ka shu long bijai ei noh, Kane ka jinghun mutlop bad jingbymangnud ka la pyndkoh shibun ia ka jingmut jingpyrkhat wad lad wad lynti kumno ban pynroi bad ban kham pahuh pahai lashai hadien habud. Ka la long kumba la seng nongrim ia la ka iing halor u shyiap rud wah, bad kum kane kaei kaei baroh ngi tip shai kan nym lah ieng slem da lei lei ruh em.

4. JINGLUTPHUT SYRWA KHLEM SNGEWTHUH :

(Vainful extravagance)

Kane ka jinglong jong u Khasi ka long kaba la bna nam, bad ia kaba ma u ruh imat u kop da kata ka

rukom sarong ka ban ialam sha ka jingjot. Ka jingpei baheh eh ha ka pla jingroi spah jong u Khasi shityllup ka dei kane ka jingsyrwa bad jinglutphut khlemrain. Kane ka la kjap ym tang ia ka pasoh suda, hynrei ka la khyrwa ruh wat ia ki shyieng ki snep de. Ka dei ka jinglong kaba la pynswai pynstai ia ka jaitbynriew bad ia ka jingroi jong u Khun Khasi Khara salonsar. Ka dei ka jinglong ia kaba uwei pa kawei ka Khasi ka dei ban sngewrem briew. Ho-oid, ka jingroh (vanity) ka long kaba don hi hano hano ruh—ha kawei khyndiat bad ha kawei pat lehse khambun hynrei katba ha u Khasi pat kane ka la jam ia u pud ban long palat than khamtam lei lei haba ia pyrshang bad ka jingioh kaba long dangrit than eh.

Kane ka jinglutphut syrwa khlem sngewthuh ka la long ka jingpyniap bieit ialade hi, namar ba um ju khein ne pynshong nongrim shuh katno ka bor u don bad katno pat ban pynlut. Yn nym da ia jer kynthei ne shynrang eh, hynrei ha peit thuh bha ia kane ka jingshisha—kino kita ki rong thymmai itynnad, kino kita ki 'style' bad 'fashion' badang mih, kino kita ki liem bad ki lup bym ju don baioh kiba kim iabeh kynrup sier kynrup khiat—noh sha riat ruh khlem ilap por lap dor—tip kdang ne thngan ka kpoh, tip dap ram ne dap shah ka pla, tip don bor ne ym don bor ki tyrpeng. Shu jram jram noh hi te kumba khie wahleng ka kada thylli jabieng bad kumba kynrup ksew lam bieit khlem da tynjuh shuh la u saipan—la ha ka riam ka beit, ka kup ka phong, ka sad ka khyllong, ka tah ka shun, ka pynbeit pynsat, ka shet ka tiew bad kiwei ki laiphew skit ki laiphew sker ki rym phong baper u khunbynriew.

Ngi bein, ka khar khapnap khar byrtia aiu re tip ma lashai une hi uta u khar khapnap byrtia u la kiew ha ki paki dulan ki shuki ki shukien, ki juti ki muja babha, ki motôr ki kali baitynnad—katba u Khasi pat—une uta u Khasi basbun bad bapahuh pahai, mynta une ha la i trep soptdem bad la ki jain bylla ba jot ryngkthop. Bishar hi maphi kita ki 'riew ba la sngewthuh, kita ki 'riew ba la shai, da kaba kynmaw artad ba hangne ngi iakren ia ka subject ka jingroi spah ka Ri, YM KEIN ia kata kaba suk-mynsiem Pura-ka-mon

ne ka leh sngewbha im-katno sngi ne ym-lahrah-sha lum jingtep. Kine ki daw ki long tang ki daw Niad Pushara-lor. Ho-oid shisha, ym lah ban rah tang uwei ruh u ñiuhkhlieh ha ka sngi bakut jongngi, hynrei hato ngim pyrkhat ba ngi don ki khun ki kti, ki para ki pyrsa kiba long ka jingkit khlieh jong ngi hi marwei marwei, bad kiba lah ban manbha bad kheit ia kita ki sohthiang ka jingshakri jongngi da ka mynsiem kaba kyrkhu bad pyrto ? Hangne to ngin ia kynmaw iaroh ia kito ki kyntien uto u tymmen thung sohpieng ha ka jubab jong u ia uto u samla, ba, ia lade hi shisha um lah khmih lynti shuh ban ioh bam ia u soh, hynrei ki khun ki ksiew jong u kin ioh khlem pep. Hangta kein ngin sa nang kham ngam jylliew ia ki jingmut ba shisha ka longbriew man briew bad ia ka mynsiem longkmie longkpa ba dei iaroh. Ho-oid biang, ngim longmrad ne long kor mashin (Machine). Ngi donkam ban don ka kmen bad ka sngewbha sngewtynnad ha ki por ki por ka jingim briew, namar kine ruh ki dei hi ka jingbam na ka bynta ban tei ia u briew uba dap biang (completeman) hynrei ha ka juhka por to ai ba kine kin long kat kum ka rukom ne kat kum ki por ki samoi badei bynta. Ai ban synshar ka jingbishar ka jingadkar bad jingsngewthuh halor ki kam ki jam bad ki ktien ki thylliej baroh. Wat KAMAI KULAI BAD BAM HATI" ka long lehse ka jingong tymmen kaba iadei eh hangne bad ia kaba ngi dei ban shon shap jylliew ha ki jingmut jingpyrkhat barobor haba ngi iadei bad baroh ki bynta jingtreikam treijam ba pynroi spah pynroi hajar. Kane ka sneng ba yn nym ialong syrwa lutphut khlem jingkhein, bad ha kajuh ka por pat kam ong to long khapnap raitoi. Ka jingmut bakordor bakongsan eh jongka ka shu long to IA IM ADKAR.

5. JINGBYMNANG BYM STAD, JINGBIEIT BAD JINGSHIDA :

(Illiteracy, Ignorance and simplicity)

U babun hi na u Khasi u dang long u bym nang bym stad, khamtam lei lei ki nongrep nongkyndong bad kito kiba iadei ha ka khaii ka pateng. Na kito kiba la nang la stad ruh ki ba bun ki dei kiba trei kam ophis, kata, ym duna lehse

ia ka 80 ngut ne tam na ka 100, Nalor kata pat, yn iohi ba u paid Khasi babun u long uba dang sah ha ka jingbieit bad shida kam shibun.

Kumta, nalor ba u long u bymnang bymstad bad hapdeng ka jingduna ka jingshemphang ryngkat bad kane ka jingshida bieit, u Khasi u la long tang kum u 'langshohdoh (easy prey) ha ka kti u nongwei nabar uba shalak kam, basian bad bunsien bym riej ban thik ban thak ruh. Yn nym phylla namarkata, ba un shah khñiot jakoid ha ki kam jingtrei baroh. U badang bun paitbah hi na u, u dang long khunlung bad khynnah shibun ha ka liang ka trei ka ktah bad khaii pateng ban ia pyrshang bad kine ki nongwei badon ha ka ri. Um don bad um kot ka jingsngewthuh bad jingshemphang kam—kum ha ki lad ki lynti ba iadei beit hapdeng ki nongpynmih (producers) bad ki nongpyndonkam (consumers), shaphang ka dor ka mur ha iew ha hat, bad kiwei kiwei ki bynta ruh. Um sngewthuh ia ka jingkongsan ban buh jingkhein jingdiah, ban tip nangno ka mih bad ka sep bad hangno ka jingioh ne ka jingduh, bad kumta ter ter. Bunsien hi, namar kum kine ki daw, u la hap ban shu shaniah ha ki kynja 'riewpdeng' (middle men), kum ki kaia bad kiwei kiwei. Ha kane ka rukom ki, ki nang sngaid ka kpoh bad nang dap ka pla katba u Khasi pat tyngheng kum ki bieit, nangran tyllong bad nang duh wat ka seng ka dang baitrai hi ruh.

6. JINGDUNA SENG · BAD JINGIAKNIEH LAH :

(Lack of capital and unequal competition)

Ka long kaei kaei ka bym lah ban len ba u Khasi babun u long u bym daioh dakot than eh lane lah ban ong bym pat ioh pat kot hi. Kumba iohi mynta, um lah ban seng ne pynieng kano kano ka kynja kam ne jingtrei kaba paka bad heh myntoi lane kaba kham iaryngkat jingtrei bad ki jong kito kiba nabar . Ki don bun ki jait jingtrei kiba la donkam ban da don ka baiseng kaba kham heh khambit khnang ba lah ban pyniaid ia ki kam ha ka rukom ba myntoi bad ba thikna—ong, shim noh kum ki kynja jingtrei badei pyndonkam

da ki kor ki bor. Hangne ruh u Khasi u 'fail' namar bym don baiseng bad jingsngewthuh pyntrei kam.

Nalor kine, don sa kawei ka rukom khaïi pateng ne trei kam trei duk kaba lah ban shem kynrei ha kine ki ba nabar (nongwei), kiba la pynroi shibun ia la ka spah ka hajar. Ha peit thuh mynta kum ia u Khar-kaia—une, phin shem u korbar ym tang shijait ne tang iwei i kynja mar. U trei ia u Khaw, ka Mluh, ka Shini, u Phan, u Dai, ka Umphniang bam, ka Umphniang sharak bad lut khoit ki kynja phew jnit phew jnat kiba ngi lah ban jer bad pyndonkam barobor. Kum kane ka rukom trei kam ka don ar tylli ki Paia baskhem ban pynieng ia ka kamai ka kajih. Kine ki long kumne :—shim mynta ba ka iew ka hat ne ka dor ka mür jong u khaw ne ka shini ne ar-lai tylli ki jait mar, kam long kaba myntoi ne kaba duhnong hi ruh, une u Khar-kaia um da pyrwa eh namar ba u lah da kaba jem ban khyllie baitrai bad iohnong ruh artad na kiwei pat ki mar jingkhaii jong u. Kum ha kine kiei kiei phin shem ba u lah ban set ne pynduna shisyndon ia kito ki mar bymmyntoi ne ba duhnong, bad un pynheh pat ia kito kiba kham iohnong. Ha kane ka rukom u iada ialade na kano kano ka jingduh kaba lah ban pynngam ia ka jingtrei jingktah jong u. Ha uto pat uba khaii tang iwei i jaid mar ne tang shi jait, kata kumba long bun ki Khasi, tang shu la sniew ka dor iew dor hat ha ita i mar te la kut artad nadong shadong. une u la iap bad u la hap ieng sa ka leit wad ram wad shah lym kumta lalut ka seng ka dang baroh. Kum kane ka rukom trei kam ne khaii ka pynran tyllong bad pynpulom ia baroh ki jingpyrshang u Khasi.

U ba ar pat u Paia ba kyrshan ban pynieng ia ka jingtrei Kharkaia u long ka jingiohnong myntoi na ki bun ki liang bad bynta—na u khaw ruh u ioh, kumjuh na ka shini, na ka mluh, u dai u phan bad kumta ter ter. Ha kane ka rukom yn lap kham niar eh ba un nym iohnong bad roi ha ka jingtrei jingktah jong u. La u la duh ha ka umphniang bad wei ar de kiwei ki mar, hynrei u kynting ia kane ka jingduh da kaba iohnong pat na kiwei ki babun. Ka jingiohnong, haba kumne ka long kham bun liang bad imat ruh kumba khlem kut trai.

Ban trei kumne kum ki Kaia, donkam ka seng ka dang kaba heh kaba biang. U ba pli u Khasi bunsien um lah ban ioh seng kat kata, ha ka jingduk kaba kat kane. Kumta de wan mih ki jingkhanglad khanglynti bad jingrandien ia u Khasi ban pynheh pynroi ia ka kam ka duk namar ba duna baiseng.

La jan ha baroh ki bynta jingtrei kam treijam ka don de sa ka jingiaknieh-lah ne 'competition' ba la pynap da kine ki nongwei nabar bad kumjuh ruh hapdeng para Khasi hi. Kumba la kdew shakhmat, ha kum kine ki jingiaknieh lah hi, bunsien u Khasi um lah ban ieng ne ban kyrshan tang katno katno ruh. U kyllon khram khram namar u duna seng, u duna jingshemphang, u lutphut, u ieit suk than eh bad um lah shah shitom, bad kum kita kiei kiei ki daw babun.

Sa kawei pat. um don kata ka jingshaniah uwei ia uwei pat. Kane ka long ka jingkhñium kaba lah ban iohsngew barobor. U ia dap tang da ka jingbishni bad ipihuiñ suda imat. Kat haba don ki kam u iapeit suh peit sniew para lade hi. Nangta de um don ka mynsiem bad um nang ban ia treisnohkti lang ne iasynrop lang na ka bynta ka jingbha uba bun.

Ki jingmih baroh na kine kiei kiei kalong ka jingkyllon lade hi.

(7) BA DUNA MYNSIEM-SDANG BAD BYMNUD JINGMA KAM :

(Lack of initiative and business enterprise).

Kum ban shu ia kren noh, ban shu ia pyrthuh bud hi shi kynti te imat u Khasi u la 'pass' bha. Shaba la sdang kiwei pat te shata baroh ianoh lut ; shaba iabun te shata. Hynrei kat ban sdang thymmai ne ban tih thymmai ia ki lad ki lynti bad ki tynrai kam bashisha te ang tyngheng kum ki bieit tlar sngi. Ha shu ia peit kai mynta seh ia kine. Kano ka jait kam ba u Khasi u sdang iuh kjat ne buh kti nyngkong ? La jan baroh ki jait kam ne rukom khali

pateng, lah ban ong, ki long kiba la sdang shwa kine kiba nabar, i mat wat ia kito hi ruh ki bynta kiba u Khasi u kham pyndonkam khambun. Naduh i mluh i shini haduh u thyrnia u ksai, wat tang kum hala i jong i dong ne kyntoit jaka shong la jong ruh, imat yn shem ba la jan baroh labat lut da kine kiwei pat ki jatbynriew. Bad haba la iohi ba kine ki nongwei ki la heh la roi, hangta sa kyndit kumba iuh tdong bsein bad sa leh myniabud ia pyrthuh. Hynrei namar kum ki daw ba la kdew khyndiat shakhmat, hangne ruh kin lah ieng lah kyrshan eh tang katno ? tang shipor la ran ka seng ka dang bad la ngam ka kam baroh, la khang ki dukan ne la shu hap ai wai ha ki dkhar. To ngin ia bishar bha ia kum kine kiei kiei harum—U phan, ka 'la tyrpad, u dewiong, ka shun, bad kiwei kiwei ki dei ki markhyndew tynrai u Khasi—Hynrei hato ym dei ba ia ka rukom shalan shabar bad ia ka rukom pyniaid kam heh la sdang bad bat kti nyngkong da kiwei pat ki jaitbynriew ? Hato ym dei tad haduh ba la iohi ia ka jingmyntoi ba ioh kine ki briew ba sa khih kyndeh mynsiem bad sdang peitmat mynta. Dei kum kine kein kiei kiei ki ba long ka jingpynduhlad hi ialade ban ioh kheit ia ki soh nyngkong jong kano kano ka kam. Kaba iaioh hadien, kata lada ioh ruh, ka shu lah ban long sa tang ka shyieng bad ka snep suda, katba ia ka pasoh bad dohbang te ladep khur lut shwa kiwei bad wat kane ka jingioh tang ka shyieng ka snep ruh imat ka long bunsien da kaba hap iashrut para mangi hi kumba ia pajut shyiengdoh ki 'sew-ap-ja-len.

Ryngkat bad kane ka jingduna wad sdang, ka don de sa ka jingtieng-ioh-duh-myntoi ne ka jing bymnud-jingma-kam (risk of enterprise). U Khasi u dang tieng kam than eh, bad haba peit ba peit imat um don satia kata ka Jingshlur-trei-kam trei-jam (enterprising courage). Shisha don katto katne napdeng ki Khasi ia kiba lah ban ong kiba la don la em bha, hynrei ban ia ong pat ban sdang ia kano kano ka bynta kam tymmai balah ban ai jingmyntoi lehse ialade bad ia la ki para ri, te iaran rut rut shadien—teng teng imat khlem da bishar bha bad bunsein pat imat bym shemphang hi kata 'matha'. Ki jingmut kyrwit kyrwat ki mih shibun—tip ka long na kam long tip ioh ne duh, bad kum kita kiei kiei ki jingsheptieng bad artatien ki mih. Ban bei-seng (invest)

ha kano kano ka kam thymmai u Khasi u don jingtieng, bad ban ong lei lei ban hap ther seng (invest) khambun te yn nai iakren shuh. Kaba phylla pat ka long ba ha kajuh ka por u kwah ban seng tang khyndiat bad ban iohnong pat shikit shikit. *Ka jingiohnong jong ngi barobor ka don ka jingiahap dur bad ka seng ka jingtrei jong ngi hi.* Haba iaid bha ka kam ka jam uba seng shibun u dei ruh ban iohnong khambun bad u sneng byrtia la i jingioh byrtia hi. Ym lah khmih lynti da kumwei pat. Ho-oid shisha ki don kita ki jingma kam (risks) haba sdang ia kano kano ka kam thymmai ne ba sdang thymmai wat ia kito ki kam ba la ju trei ruh. Kita ki dei ban don. Dano te haba la khan la bishar bha, ym dei ban artatien shuh ne wit jingmut da kumne da kumtai ban ther ka seng ka dang katba donkam. Dei tang da kane ka mynsiem ba yn lah ban kheit ia ki soh ka jingroi jingheh ka kamai ka kajih bad jingtrei jingktah bad de ka jingriewspah roispah. DEI KEIN TANG HA UTA UBA SDANG IA KA MAREH THONG BADON KA JINGKYRMEN BAN KOT THONG, HA UTA U BYM SDANG (Non-starter) KA THONG IA U KA JNGAI KAT NA KA KHYNDEW SHA BNENG HI. Ngi dei ban don kane ka jingkhraw bad shlur mynsiem bad ba pyrkhat ieit ri ieit muluk. Ai kito ki badonbor kotbor kin sdang ki jingtrei jingktah, kum kito ki jait kam ba pyndonkam ia ki bor bad kiwei kiwei, ki balah ban wanrah kham bun phewshah ka jingroi spah ia lade shimet, bad ha kajuh ka por ban ioh ruh ia ka jinghun mynsiem jlut ba ki la long ki kabu ban plie ki lad ki lynti ia u kup-shiliang u sem-shiliang ba kin ioh nang kiew ha ki kyrdan riewbha pyrthei. Kane ruh to ngin ia kynmaw ba, U 'RIEWSPAH BHA UN NYM LAH BAN KHAM RIEWSPAH SHUH SHUH LADA KITO KIBA DUK BA DUNA KIM KIEW ARTED SHAJRONG RYNGKAT BAD U. Kane ka dei kawei na ki tynrai jingiadei (basic economic relation) ba kongsan eh ha ka jingriewspah uno uno ne kano kano ka briew ha kano kano ka jaitbynriew ne ka ri.

Mynta pyrshang ban jubab halade ia kum kine ki jingkylli harum, da pyniahap dur artad bad la ka jaitbynriew Khasi hangta lehse yn sa lap ia ia kita ki symboh ki daw ka jingbymkiew kyrdan jong u Khasi, ha ka trei ka ktah, ka khaii pateng bad ka spah ka hajar.

Mano ba la khana ioh pyniaid sadhai ia ka tih bad shalan dewiong na kiba bun na ki par Sohra ? Mano ba la bat ia ka shalan shabar ia u phan bad ka 'la tyrpad Khasi ? Shano ka jrein ka jingmyntoi babun na ki par mawshynrut ki thain Sunapahar ? Katno ngut na ki trai-ri kiba la don kti ha ka jingshalan ia ki dieng ki siej na thain ri Bhoi na ka bynta ban pyndap ia ki jingdonkam ki Karkhana-thaw-kotsada sha dkhar ? Ki shympriah-kti babun jongno kiba la bat ban sdang bad pyniaid ia ka kam pynmeh elektrik hangne ha sor Shillong ? Jubab kai ia kine ki jingkylli khyndiat bad hangta lehse phin sa ngam ia ka jingmut jong nga haba nga buh ia katei ka daw—baduna mynsiem-sdang bad bym nud jing-ma kam. Ieh mynta ia kaba la dep la dep, lah ban ong. Mynta hi u Khasi u la dei ban pei ki shkor bad peit ki khmat ban iapyrshang noh shisien don ban ia beh ia ka por lym kumta un sa sah um dum shijunom bad long shakri mraw ne bylla shirta. Ha kane ka dur bad ka sur thymmai nga sliang ban iohsngew ia ki jubab ba ia pher bak lybak na kiei ki jingjubab haneng, ia kum kine ki jing-kylli—Mano ba la seng ia kane ka kam ? Mano ba la pynmih sdang ia kane ka jingtrei ? Hangta kein yn sa don kita ki Khasi Rockefeller, ki Khasi Ford, ki Khasi Birla, ki Khasi Tata, ki Khasi Carnegie bad kiwei kiwei.

Ki ri lum Khasi ki long kiba kynrei ka spah par khyndew. ym don lehse balah ban len ia kata. Ki don ki tynrai bor Elektrik, ki par dewiong, ki par mawshun, ki par maw-shynrut, ngi iohsngew de ka nar bad ka mica hangne hangtai, ka spah ki khlaw ki btap bad lehse kito de ki kynja umphniang bad kiwei ki mar bad bor kordor ba ym pat iatip mynta. Hynrei u dak jingkylli uba heh bad ba donkam eh mynta ne kumba ong ki nong Amerika, ka jingkylli 64 dollars ka long. Mano ban lam lynti ban mait ban sdang ia kine kiei kiei baroh khnang ban roi ialade shimet bad ruh ka jait bynriew la jong de ? Ka jubab ia kane ka shong ha ki MYNTA ki jong ngi, ki LASHAI ki la dier noh. Ong u Nehru, "Ka jing-jop ka wan ha kito kiba shlur bad ba nud ban trei, khamñiar eh kan leit bad u Khawpud." To ai ba kine ki ktien kin shakri kum ka jingpynkynmaw ia baroh ba dei ban tur ban trei bad ialeh khnang ba lah ban kot sha kata ka thong jing-roi spah jingroi hajar bad jingsuk jingsain ka jingim briew.

8. JINGHIAR NE JINGIOH PATENG :

(Inheritance).

Ha ka rukom bad ka dustur u Khasi don artylli ki bynta bakongsan eh. Kine ki long. (*i*) Ka jingshimjait na ka kynthei, bad (*ii*) Ka jinghiar ne jingioh pateng na ka khun kynthei khadduh. Kaba kham ktah bad iadei eh bad ka jingroi spah roi hajar u Khasi ka dei kane ka Jingioh ne hiar pateng na ka khadduh.

Ha ka Riti u Khun Khasi. ka khadduh ka dei ka Pdeng jylli (centre or pivot) ha kaba ka shalyntem jong ka niam ka rukom, ka longing longsem, ka bat jait bat khong bad ka imlang sahlang, ka tyllun sawdong.

Ki jinglehniam leh rukom jong u Hyndai ki pynshong Ingsad ha ka khadduh. Kum ka kynthei, ka bat ia ka hiar jait hiar khong bad kum ka Khadduh ka bat bad ka ri ia ka spah ka hajar bad jingdon jingem nongtymmen bad ka lum ka lang ia ka kui ka jait jong ka kpoh jong ka. Ka ai jaka richtngen ia la ki Kñi ki Ma bad ia la ki hynmen ki para ha ka khia ka shon, ha ka shitom ka sajia bad kumta ter ter. Ha kane ka rukom ka tehsong tylli lang iaka Riti ka Dustur lyngba la i jong i longiing longsem bad i jait i khong ; bad la tei nongrim halor jong ka ia ki kynroh ka rukom imlang sahlang u Khun Khasi shityllup. Ha kane keiñ ka dur ba la pynkhamti da u Barim Bajah, ia ka longiing longsem la pyniaid bad shynshar da ki Kñi ki hynmen katba ka Khadduh ka shu long tang ka Nongsumai Nongri, Nonglum Nonglang bad Nongsyrpud Nongsynjai ia ka luk ka lak nongtymmen baroh. Da kane ka rukom ba la pynkhamti janai, ka Khadduh ka pynieng bad tehsong halade ia ka bynta banyngkong nyngshap bad ba kongsan eh jong ka rukom Imlang Sahlang u jaitbynriew Khasi (Primary feature of the Khasi society). Ki ktien u Ni u Kong ki long ka bor ka aiñ hi hala ka kpoh ka jait, bad baroh ki khun ki pyrsa ki pyndem ha kane ka jingpyniaid ba salonsar. Ki hynmen kynthei bad shynrang la ki la leit iingbriew ruh pynban ki don kajuh hi ka hok ban wan phai sha la iingkmie iing khadduh haba khia haba shon

ne bym iadei jingmut bad la ki khun ki tnga. Na kane ka daw yn shem ia ka sabut bashisha ba, haba la jan dkut mynsiem uno uno u briew , kito kiba dang bat rukom Khasi bha, ki ju wallam noh ia u sha Iing Kmie kaba long ka tynrai jong u. Ha kajuh ka rukom ruh, khyndiat snem mynshwa, khamñiar eh ym shem ne lap ha surok ne lynti syngkien wat tang uwei u dkoh, u matlah ne u pang u jhia ne uba shitom kumne kumtai, ba un 'kai khrong thadrain. Baroh hi ki don la ka jaka rieh-ri-burom ha la iingkmie iingkpa bad iing khadduh haba ym don shuh i mei i pa. Ka Khadduh hangne ka lum ka lang bad ka ri ia ka burom ka akor ka jaid ka khong jong kata ka kpoh. Kane keiñ ka dei kata ka nongrim ka Dustur badonburom u Khun Khasi Khara katba mynta pat kine baroh ki la hiar khet sha ka Nurok ba khleh jaktung. Ym don shuh kata ka nongrim bapaka bad ba tynrai, la phi lah ban iohsngew ia ki jingshla pynthame basawa tang kum ka lyer, ba ngi dang don kita ki hok ki riti bad ba ngi ialeh ban pynneh ia ki. La ong katba ong ruh, ki Hok bad ki Riti bad ki Dustur jong u Khasi kim long shuh kumba la seng u Kulong.

Mynta hi te la shim bakla barobor ba ka Khadduh imat ka dei ka nongioh lut ia ka spah ka hajar bad jingdon jingem nongtymmen' baroh.

Ka jingrai jong ki jingjia mynta ka long kaba da haduh katta ba imat i Kongheh ne Kongthei ne i Bahrangbah ne Bahkhynnah kim dei hi kita ki shipara na u juh u soh ka kmie u kpa. Ka la don bor haduh katta ba ym don jingriej ne jingshynrain Kñi ne Hynmen ne ia kita ki nongsynshar bad nongpyniaid iing pyniaid sem kum ba la pynkhamti u Barim u Bajah. Kumta kein kylla lieng ka Hok ka Riti bad ki Rukom ki Dustur bad king baji de thiaw ka longbriew man briew bad ka imlang ka sahlang jong u jaid bynriew Khasi.

Ka jingktah bakongsan bad bakhraw eh kaba la long naduh tynrai hi jlut ia ka rukom roispah u Khun Khasi ka dei kane ka dustur hiar ne ioh pateng ba la kylla baji kumne. Mynta hi, ha kaba kut ka bor pyniaidkam pyniaidjam bad synshar iing synshar sem,. ka shu long satang ka nam ha u

shynrang bad, kata ruh. tang khyndiat por. U shynrang um long Rangbah shuh. Yn long Rangbah hangno bad kumno haba la pynkhambor noh ha ka kynthei bad haba la donkam ban nguh syiem noh sa da u shynrang u Hynmen bad ka Hynmen ha ka kynthei ka para ? Kumba ong ki tymmen ka longiing kam kup shuh ia ka jingshynrain briew haba lakiew kyrtong ka 'si-kynthei ne haba la kynih ka 'iar-pdem. Ki don sa shibun kiwei ki jingmih ki bym itynnad briew na kum kine kiei kiei, ia kiba lada ngi don ki shkor ban sngew ngin iohsngew bad lada ngi don ki khmat ban peit ngin iohi ia ki pyllein. Hynrei ia kita ngin nym iaktah hangne. Kaba yn iakren mynta ka long tang ia kito ki bynta kiba iadei bad ki jingpyrshang kam ban pynroi spah pynroi hajar ia u Khun ka Ri.

Namar ba ym ju kham don koit ka jingiabud kam bud jam bad jingiasyllok mynsiem ba khamjan hapdeng jong ki, ka khun kynthei khadduh hi kam nang buit nang rukom kumno ban bteng pyniaid ia ka jingtrei jingktah jong u Kpa, haba um don shuh ma u. Bunsien yn shem ba dei u khun-shynrang rangbah uba la kham pynlut por bad kham iabud synran ia la u kpa ha ki kam ki jam bad jingtrei jingktah jong u. Ha kane ka por imat kumba ka khadduh ruh ka hun bad pyndem mynsiem. Hynrei wiak tang shu khlait ka khmat u Kpa ka Kmie, kane hi ka khadduh ka la sdang pan noh ia u lakam. Kumta de joit kiew shongkulai noh ka kynthei ka para katba une u hynmen shynrang pat la long noh sa ang u sei-kulai ruh ym dei shuh hi. Kaba kham sniew pat na kane kaei kaei ka long ba uwei pat u nongwei ne ba nabar la Khasi ne bym Khasi, u wan shim pli ia u lakam lyngba kane ka para khadduh. Une u dei u shongkha, kumba ngi iatip bha. Ha kane ka rukom imat ka dustur u Khasi ka kham shaniah ia u nongwei shisngi bad nongwei nabar ban ia la u jong u doh u snam. Hynrei te, dei u khun shynrang uba la ia bud kpa kham bunsien ha ka khaii pateng bad ka trei ka ktah baroh, kumba la ong shakhmat, bad ha uba u kpa u la phylliew jingmut jingpyrkhat ia ki rukom ki lad trei kam trei jam baroh, da kaba khmih lynti ruh artad ba une u khun jong u un sa mih pli ban bteng bad ban bud ia ki 'dienjat jong u. Kaba ngi shem pynban ka long da khong-

pong—na u la knieh noh ia ka iktiar bad ka bor long shynrang bad na u la sloit lyngkhuit ia ka kamram jingkitkhlieh (responsibility) bad ha kaba kut na u la law noh ia kata ka main rangbah.

Kawei na ki jingsniew jong kane ka jingwan kam trai jong une u banabar ka long ka jingpynshong-syier ia u shynrang wat ha la iing kmie iing kpa hi ruh. Kane ka tynrai ka pynduh mynsiem bad pyntlot bor ia u ban ieng rangbah kum u shynrang shisha bad ban ialeh bor rangbah ban trei ban beng bad pynroi pynpar ia ka kamai kajih bad ka spah ka hajar i mei i pa. U tip ba shisien ma ha kano ka sngi ia u yn sa kynther umjer bad ngiat noh na kata ka kyrdan jinglong khun. Baroh ngi iatip ba, kano kano ka kam ka bym don jingthikna ne bym long 'permanent' kam wanlam ia kata ka mynsiem kheinduh ne ba-shitrhem ban trei dukhi dukhait. Da kumwei pat, kumba ong ka jingong, ka Lajong te ka Lajong hi bad ka Jong kiwei te ka Jong kiwei. Haba la ai lad ban bsut kum kane ka jingpynsngew te hangno shuh pat kata ka jingroi shaphrang.

Ka ba-ar pat ka jingsniew ka mih hadien ba la shah kynther umjer kumtei. Baroh shi katto une u khun shynrang u la pynlut ia la kapor ka bor ban trei ha laiing la sem, hynrei mynta pat kyndit kyndit u lahap mih pyrthei noh na ka bynta la ka jong ka met. Ha kane ka por, lehse ka rta jong u ka lah ban long ym duna ia ka shipawa ne shiteng bad tam pynban, ia ka rta pyrthei jong u. Nalor ba la-shah kyndat kumne, u long de uba la shah sloit lyngkhuit ha ka seng ka dang bad ka iktiar briew. Kumne, na ka shiteng ne laipawa rta bad ruh lyngkhuit khlem baidang bai-seng u la dei ban mih pyrthei ban wad seng da kiwei pat ki kam ki jam na ka bynta la ka jingim la jong. Haba kumta, yn phylla mo ba un nym lah ban pynriewspah pynroi-spah khala khala kumne noh hi—wat ban ioh tang la i jakpoh ruh ka la long hi lehse ka jingjop bakhraw ia u.

Kiwei pat ki jaidbynriew, kum ki dkhar, lada la iap noh u Kpa; u khun um hap sdang thymmai na trai hynrei u shu bteng beit ia kaei kaei kaba u kpa jong u u ladon labuh

Ha kane ka rukom u sngew trai, u sngewdonhok bad kumta de um sngew salia ne wit jingmut ban ngam raieh raidam bad ban minot ban pynroi shaid shaid ia la ka jingtrei bad jingdon jingem, namar ba u tip, la iap ne im, ha ka bakut baroh kiei kiei ki dei ki jongu hi. Haba bishar bha ia kine kiei kiei, yn phylla jlak mo ba u Khasi u neh kumne hajuh kumba u long mynshuwa bad lah ruh ban ong u nang ngam pynban ?

Sa kawei pat ka jingduna ka bamih nangne ka long ba, ka Khadduh ka badei ban shimti ia ki kam ki jam bad jingtrei jingktah u kpa haba um don shuh ma u, ka dei ka Kynthei. Kam kot bor kot buit kat u shynrang, lada ia ong kumno kumno ruh khamtam kum ha kine ki sap pyniaid bad talain kam. Don ruh shibun ki jingpynwit ba kan lah ban long kaba laitluid bad khlain tyrpeng ban talain korbar kam kum u shynrang. Ki jingpynwit ki lah ban long kum kine harum.

Jinglong ar-met bad jingioh khunlung, jingsumar khun sumar kti, ka lum iing lum sem, ka shet ka tiew, ka sait ka khlieng bad kiwei kiwei de ki kam kynthei ba iadei hapoh la ngi la sem

Kum ban kren tohmet noh khyndiat --hato phi lah ban mut dur ba kane ka kynthei pongdeng la ka kpoh kan lah ia mareh sharum shaneng ne sha dkhar sha kliang ban iatalain kam talain jam ? Nangta pat, ka por ba ka shim naduh ba dang seng dang pun haduh ban da kha bad kham heh kham san khunlung (kata, haduh ban da kham ioh lait luid pat) ka long ym duna ia ka khadar bnai kynthih. Mynta pat. lada ia shim na ka liang ka kam ka jam, khamtam lei lei ha ka khaii pateng bad ka rep ka riang, kane ka jingduh por kumne ka lah ban wanlam khlempep ia ka jingduh tyllong ka kam ka jam baroh bad ka jingsepei pulom ka por bad bor de. Ka por ka long ka dor bah ba myntoi eh ha ki kam ki jam baroh, khamtam kum ha kine ki juk baiaidsted pyrthei mynta. Ki don lei lei ki bynta jingtrei kam ha kiba ka por ka dei hi ka dor iap dor im jong ki, shu shim mynta, haba la ih bha u kba ha lyngkha bad ba la dei ka por ot, bad tharai ba ka suinbneng basniew ka kaweh hajan. ngin nym lah ban ong ia

nongrep to sangeh shwa sa ot pat ynda ioh por ne kylluid kam. Lada ngi ong kumta khlempep, lehse, un rkhie bein da ka jingshrai ruh, namar u tip ba ka por ha u ka dei ka dor iap dor im jong u hi. KA POR KA LONG KA BAKORDOR Kumta yn shu bijai ei ka spah ka hajar bad ki kam ki jam baroh lada shu ia-ap punkhun khakhun bad sumar khun sumar kti man la ki por kum ki kynthei.

Toi te u Blei u la-ai la ka sap ka sap ha u shynrang bad ha ka kynthei ruh kumjuh ba u Shynrang un long u balaitluid ka met ka phad bad u ba khadar buit khadar bor. kumba ong ki tymmen. ba un kit un bah ia ka khia ka shon bad un ri un sumar ia la ka iing ka sem bad un pyndap ia ki jingdonkam ka met jong ka tnga ki khun, bad nangta pat ia ka kynthei ba kan long ka nongkha nongpynroi ia ka jaid ka kynja, kan ri kan sumar ia la ki khun ki kti bad ia la ka iing ka sem kan pynai bam aidih ia ki, kan pynsum pynsleh ia ki, kan pyhneh pynsan ia ki bad kaba kham kongsan eh, lehse, ka long ba, KAN THEH HA KI IA KA JINGIEIT KMIE JINGIEIT KPA BAD IA KI JINGHIKAI KI BAN TEI IA KA JINGLONG JINGIM KA BABHA BAD BASHISHA LASHAI HADIEN HABUD. *Ho-oid, ki don ki jaid kam ha kiba ki kynthei ruh ki don la ka jaka syiem lajong hi*, tangba ha ka bakut hi te ka jaka bakongsan tam, bakongsan tam, bad badonburom tam ka dei ha la ka jong ka iing ka sem bad la ki khun ki kti (her home and her family). Ka Dr. Marjorie King ka ong kumne haba ka kren shaphang ka jaka ki kynthei ha ka imlang sahlang u khunbynriew, BUNSIEN KI KMIE KIM SNGEWTHUH EH HADUH KATNO KI DEI KI DOHNUD-PDENG (CORE) JONG KA IING KA SEM, BAD BA KA JINGIEIT JONG KI KA LONG KA BAKHRAW BAD BAKONGSAN THAN EH HA KA BAN SENG-NONGRIM BAD SAIN-DUR IA KA JINGLONG BABHA KI KHUN JONG KI HA KA MED KA PHAD, KA JINGMUT JINGPYRKHAT BAD KA DOHNUD MYNSIEM RUH"

Kumta haba la pynshong nongrim bha ia kine kiei kiei, yn shem namarkata, ba ka jinghiar-ne ioh-pateng ka long kawei na ki daw ba-kongsan eh kaba la ring dien ia u Khasi ha kane ka liang jingpynroispah pynroi hajar.

9. KI JINGEH BAD KI JINGDUNA KI NONGREP

(Agricultural Problems).

Kumba la kdew shakhmat, u babun hi na u Khasi u dei u Nongrep ne u ba im na-bad da ka rep ka riang ha kane ne katai ka rukom. Namarkata, dei ban tip bha ia kine ki daw ki baktah ia ka jingioh jingmih ka rep ka riang khnang ba yn lah ban sngewthuh shai ka ktah haduh katno ia ka jingroi ne jingbymroi spah u Khasi. To mynta ngin pyrshang ia peit ia kine:—

(*a*) **Jinglong mariang ka mei ram-ew (nature):**—Don artylli ki bynta bakongsan ki baiadei bad kane. Kine ki long:—

(*i*) **Jinglong ka dur sla-khyndew (Topography):**—Ka Ri Khasi Jaintia ka dei ka ri lum. Ka dei ka ri ba-at bathem bad badap da ki lhuh bad ki wahduid bad wah heh de. Kham ñiar eh ba yn shem ia ki jaka pyntha madan ki baheh. Ki Khasi ki ia thung bad iarep iariang ha ki ranab bad sharing lum.

(*ii*) **Jingbun bad jingheh slap (heavy rainfall):**—Nalor ba ka Ri ka long lum long wah, don sa u slap u baheh bha ha ka shisnem. Ka jingheh slap jong ka ri Khasi ka long palat liam ia kiwei pat ki ri ha ka pyrthei.

Kine ki jinglong haneng ki pynmih ia kum kine ki jingeh bad jingduh harum—Ka banyngkong ka long, ka jingshitom ka bakhraw shibun ban trei heh bad trei duna jinglut ia ka rep ka riang ha kata ka rukom ka ban lah ban myntoi khambun, bad kumjuh ruh ban pyndonkam ia ki kor ki bor bad ki tiar ki tar rep kiba mynta ki balah ban pynsuk ia ka jingtrei bad pynbun ia ka jingmih jingioh.

Ka ba-ar pat ka long, ka jingsait-rong noh ia ka 'dewsboh ba nalor (erosion). Kane ka jingsait-rong noh ia ka khyndew sboh ba nalor ka long kaba la pyntroin shibun ia ka rep ka riang lum ki Nongrep Khasi. Ki rukom rep

shyrti ne Jhum bad bathung sharing beit ha ki ranab lum bad la u slap u baheh ki iarei lang shikatdei eh ban pynjur ia kane ka jingjulor bashyrkhei rem. Ha kane ka rukom lah ban iohi ba da kane ka jingsait rong noh, ki khyndew basei-soh ki kylla lyngkhuit paw dew maw noh tang ha ki khyndiat por. Kumba ong ki riewstad ha kane ka liang, kane ka jingsait rong noh ia ka khyndew 'sboh' lor ka long kawei na ki jingma bakhraw eh kaba don hakhmat ki jaidbynriew ha kylleng ka pyrthei.

(*b*) **Ki rukom bad ki tiar thung tiar tep (Agricultural practices and tools and implements)**:—Ki rukom bad ki tiar ki tar ba u Nongrep Khasi u dang pyndonkam mynta bunsien ki dangsah kumjuh kumba ki la long bunspah snem mynshwa kum ha ki por u Barim hi. Katba kiwei pat ki jaidbynriew ha ka pyrthei ki lanang mareh sted ha kane ka bynta, u Khasi pat u dang shu iasah hajuh. Ka jingroi shaphrang ka jingstad briew ha kane ka liang ka la kiew kyrdan bad la iaid shaphrang shaid shaid. Dano te u Khasi ruh u la dei ban shim kabu ia kine ki jingstad ka juk mynta bad ban shim ia kito kiba u lah ban pyndonkam ha la ki jong ki jingtrei jingktah bad ki shnong ki jaka la jong.

(*c*) **Jingduna ki Lynti Syngkien ne ki Surok (Lack of transport and communications)**:—Ki dang don shibun bah ki jaka nongkyndong ha kane ka Ri ki bym pat lait surok ne lynti kali. Kumta ia ki jingmih jong ki baroh, ki nongrep ki la dei ban shu kit khyndiat -pa-khyndiat ha la ka jong ka met bad ka khlieh ban wan die sha iew. Kane, ym tang ba ka pynjrem phad hynrei ka pynbun ruh ia ka jihglut jingsep ha ka bainong kit bainong bah tiak-pa-tiak. Ka jingmih na kum kine kiei kiei ka long ba ka jingmyntoi ne jingiohnong kam don shuh, bad bunsien haba la kheiñ bha poi pynban sha ka jingduhnong na pla. Kane ka rukom jinglong ka pynmih ia ka jingkhanglad ba pynduh mynsiem ban trei kham shitom ban pynmih khambun.

(*d*) **Jingduna ki lad pynsuk bad pynmyntoi ia ka die ka thied (Lack of marketing facilities)**:—Kumba long mynta hi dang duna shibun kita ki lad ki lynti kiba lah ban iarap ia

u nongrep nongpynmih ban ioh leit die leit thied ia ki mar ha ka rukom ba khamsuk kham aram bad ha kajuh ka por ba kham ioh ka dor ka mur babit babiang Bunsien hi u nongrep u don ha ka jakhom bah ban wan die ia ki jingmih jong u sha iew sha hat Um lah iashan ia ap dor namar ba tieng ioh pyut ioh sniew bad ioh shu duh nongsngi ei Kumta barabor u shah khñiot beiñ ha ka dor die dor thied. Wei la wanrah sha iew te li hap die la ka die noh Kane ka dei ka dur jong u —u tieng ia ka pyut ka syar ka mar, u tieng ioh nanglut sngi nang lut ia ban ap dor bha, teng teng u donkam pisa noh na kane ne katai ka daw, bad ym don ba ai khubor shaphang ka dor iew dor hat ka long kumno Kumta kit la ka kit sha iew bad die la ka die katba ioh ei, iohnong ne duhnong ruh ym banse shuh Da kumne kein u tlar ka niet ka mynsiem ban kham khih kham ksar shitom namar bym myntoi ei ei Kumta de nangduh nang ngam ka trei ka ktah bad nang hiai arsut ka jingriewspah jingroispah

(*e*) **Jingsep-ei ki Por balait (Wastage of spare time and leisure)** —U nongrep hi bunsien lait noh na kito ki por jynkhan kam kum ha ki poi puh poi lar, poi thung por tep, poi dkhat por thiew por lum por lan bad por die por thied, u don hi katto katne ha ka shisnem shisnem ka por ba u lait ei Ia kine ki por bunsien hi u shu im ki beh doh beh skei ne trei jaituh shong jaituh khlem da doi jingmyntoi phoida ei ei Ia kum kine ki poi balait balait u lah eh ban pyndonkam ialade ha ki babun ki lad khnang ba kin ai jingmyntoi shibun ia la ka iing ka sem bad ruh ha ka ban ioh kyrshan ban pynheh pynroi pat ia la ka rep ka riang bad jingtieı jingktah lajong hi Ia ka rukom kumno ban pyndonkam ia kum kine ki poi balait yn sa ia peit shadien ha ki bynta jong ki lad ki lynti pynroi

10. JINGKIEW SHONG-SOR NOH KI NONGKYNDONG

(Influx of Village population to the towns)

Kumba la pyni khyndiat shakhmat, ka don mynta ka jingiabeh hir hii (tendency) jong ki Nongkyndong ban wan

kiew shongsor noh tang shu mar iaioh lad kumto kumne. Kane ka jingiabeh ka la long ym tang ha ki khynnnah bala shong skul hynrei wat hapdeng kito ki bymshong skul ruh. Ka jingring ka Sor ka la long kaba da kat ka jingring hi ki 'per tyrso mariang ia u klew na khet ka Sngi. Kumba la kdew, ki don kiba wan shong skul, ki don kiba wan trei kam miej kam shuki hadien ba la shong skul bad ki don de pat kito kiba shu wan shong shakri bad trei bylla thohmut thohmat hangne hangtai.

Kine kiei kiei ki wanlam artylli ki jingmih kiba kongsan bad kiba ktah ruh ia ka jingroi ka jaidbynriew Khasi. Kaba nyngkong bad kham kongsan ka long —ka jingkjit pynduna ia kito ki briew ki badei ban kyrshan ia ka jaidbynriew ha ka jingpynmih bam pynmih dih. Hangne ka ioh bsut lang ka mynsiem bym bang shuh ka khih ka ksar shitom bad ha kajuh ka por wan mih de ka jingangnud brai ia kiei kiei ki bathaba bad bym don nongrim bashkem. Katno ngut na ki khun samla nongkyndong ki badon la ki lyngkha ki risai bad la ka rep ka riang la jong, ki laiehnoh ia kita bad wan phet noh kum ki shakri ki nongbylla hangne ha Sor? Na ka Ri u soh u phan bad na la ka iing heh iing kylluid phet noh sha ka ri ka jingkhim bad khih shitom bad sha i kamra sem masi ba hap siew baiwai baishong. Ban lait san shyieng na ka khyndew ka long ban shu long nongphetwir noh (refugee). Ka jaidbynriew ne u briew u bym don la ka khyndew ka shyiap un sa shu long noh syriem ia ki 'refugee' ha ka jaka jong kiwei pat. Bad haba la long 'refugee' ka nongrim ka long ka basyier bad bym don jingskhem hangno hangno ruh. Haba don la ka khyndew don ka jingskhem. Ki Jingtrei kam jong u briew baroh satlak ki neh nongrim ha ka khyndew. Khlem ka khyndew te la 'kai phetwir bad lehse hadien hap 'kai khrong pynban. To peit thuh ia ki khappud ka India jong ngi hadien ka jingphiah ia ka ha ki arbynta bad ioh jinghikai nangne. Laduh ka khyndew ka mut la hap 'kai pukir. Bun na kita kiba ngi ong ki jingmyntoi bad jingaram ka Sor ki long kiba lah ban rah sha nongkyndong khlem da donkam lehse ban rah ia ki briew na kyndong sha Sor. Kaba nga mut ban ong ka long ba ka jinglong-sor ne jinglong nongkyndong ka shong nyngkong

nyngshap ha ki briew hi, kata, ha ka jingshai ka jingmut jingpyrkhat bad jingsngew thuh ia ka pyrthei ka mariang. Kano kano ka shnong kam lah ban long sor lymda ki briew jong ka ki la kiew kyrdan ha kine ki jingsngewthuh bad jingshai briew. Ho-oid, ki don kiwei pat ki jingmyntoi kiba ka shnong kum ka jaka ka ai lad ha ka ban seng ia ka sor, ia kane ruh ym lah ban len. Kine ki lah ban long kum ki lynti ki synkien, jingsuk ka iaid ka ieng bad ki kam ki jam bad kiwei kiwei de kiba iadei bad ka jingim bashong nabar iing ne shnong lajong. Hynrei kaba ngi dei ban puson pat ka dei shaphang katei kawei ka jingmut sor, bad kata ka long, ka jingkiew rangbah ha ka jingshai jingsngewthuh ia ka longbriew man briew bad ia ki jingjia jinglong ha ka pyrthei. Uno uno u briew uba lashai u lah ban pyrshang ioh jingleh sor ha ki jaka nongkyndong ruh, bad kumjuh ruh ia uno uno u nongkyndong, ha ka jingmut jingpyrkhat, wat lada phi rah ia u ha kano kano ka Sor ruh lehse un nym da pher hi ka rukom im jong u hangta. Kynmaw ban nym klet ia ka jingkordor ka umsyep nongkyndong. Ho-oid, yn nym dei ban shu ia kyntait bieit ruh ia ki jingmyntoi ba ai ka Sor. Ka jingbieit ne jingstad u briew ka shong ha kane ka jingnang jong u ban pynnoh tarajur ia kine ar. Kum ban shu ong noh, ka bha ban rah ia ka sor (jinglong) sha nongkyndong ban ia ka ban wan rah jyndat ia u nongkyndong sha sor.

Ka ba-ar ka jingmih ka long ka jingsdang ban khapngiah ka Sor. Kane ka wanlam ryngkat ia ka jingeh ban ioh kam, ka jinghiran ban ioh iing shong iing sah, ka jingkiew ki dor ki mur bad shibun kiwei kiwei pat ki jingmih babha hynrei babun bymbha.

Kine kiei kiei ki ktah shibun ia ka jingroispah jingroi hajar ka jaidbynriew (economic life of the people). Ha ka jingshisha, ha nongkyndong dang don shibun ki lad ki kabu ban pynheh ia ka rep ka riang bad kiwei kiwei ki kam nongkyndong ki ba lah ban pynroi ia ka spah ka hajar. U laitluid, u eh ka met ka phad bad u suk u palei ka mynsiem. Ha u nongkyndong-kiew Sor pat ki kabu pynroi spah pynroi hajar ki long pyrkhing shibun bad ruh ki badap da ki jingiaknieh lah bad jingialeh ki bakhraw. Lada ym pat biang

lei lei sa ka jingnang jingtip bad jingsngewthuh bad jingshalak kam shalak jam te la hap shu long 'peon ne long nongbylla shakri shirta. Namarkata, kan bha ia u nongkyndong ban nym pyrshang ieh ia la ka ki jaka ki puta bad ka rep ka riang lajong katba lah namar, shisien ka sngi,kumba ki dak ki pyni nuksa mynta ba, u babun u nongsor hi ruh un sa leit phai sha ka rep ka riang bad sha nongkyndong shabar sor. Kan bha pynban ia u nongkyndong ban pyrshang rah ia kito ki jingaram sor kiba u lah ban rah sha nongkyndong, kata, shaba u kham ioh lad bad ioh lehmon marwei, bad hangta pynheh ia ki kabu kamai spah kamai hajar. Dei tang hangne kein ba u lah ban synshar kum u syiem ha la ka jong ka hima ka raij bad hangta ruh don ka jinghun bad jingroi ba khlem milai jingawria jingjot.

III. KI LAD KI LYNTI

(Ways and Means)

Ha kane kaba ngan pyrshang pyni khyndiat shaphang ki lad ki lynti kumno ban ialeh ia kum kitei ki daw pynsahdien ba la kdew shakhmat, nga da kwah eh nyngkong nyngshap ba ngin sngewthuh shai ba ki daw ki don bunjaid ha la ki rukom rukom bad jinglong jinglong. Haba shu ong lyngkot, lahban phiah ia kitei ki daw ha ki ar bynta bakongsan. Kine ki long kum ki Daw-iing bad ki Daw-lum; kata kito ki baiadei bad ka longbriew man briew bad imlang sahlang bad kito pat ki baiadei bad ka rukom trei rukom ktah bad ka khaii pateng (Social and Economical).

Haba ngin peit bha ia kitei ki daw, ki don na ki kiba ym da donkam eh ban da pynshai ne batai bniah ha ka jingpyni ia ki lad kumno ban lait na ki. Ka daw ka long ba ki shu donkam beit ka jingkylla hi napoh lade, kata, ha ka jingsngew, jingmut jingpyrkhat bad jinglong lade shimet. Kum ka nuksa, kumno ban pynduh ia ka jingmeng ka long kaei kaei ka ba dei ban kylla napoh lade. Ym don lad kam ne jingtrei, lehse, ka balah ban ialam ia u bameng sha ka jingsngewrit. Ka bakut eh kaba lah ban ong ruh ka shu long, ia u bameng, to wat meng, ia u lutphut, to im adkar bad to

nang ban kunai; ia u jaituh to long smat long sting, bad kumta ter ter. Hynrei kaba nga kwah ban kham shim jaka ban iapyrkhat bha hangne ka long ia kiwei pat ki bynta kiba ngi lah ban leh da ka rukom ki lad jingtrei jingktah bad ha ka sur bad ka dur balah ban iabud lang. Ia kine ngan pyrshang kdew ter ter harum:—

1. JINGPYNPHRIANG IA KA JINGNANG JINGSTAD

(Spread of Education)

Ka jingnang jingstad ka dei ka bor, bad ka jingshai ka beh noh ia ka jingdum jingbymsngewthuh. Kumba la iohi, ka jingbieit, jingbymnang bad jingshida bieit, ki lalong kawei na ki daw ba la pynrandien ia u Khasi ban roi shaphrang. Ban lait na kane, namarkata, bad khnang ba un long u basian basngewthuh, u dei ban don ka jingnang jingstad bad ka jingsngewthuh ia ki bynta babun jong ki kam ki jam bad jingtrei jingktah baroh. Na ka bynta ban ai jingshai ia ka jaidbynriew to ai, namarkata, ba ki skul bad iing hikai baheh bad barit ruh, kin rung bad kin phriang ha kylleng sawdong ki jaka kyndong bad sor jong ka ri baroh kawei. Ai ruh ban sngew ba don ka kamram ha uwei-pa-kawei kaba la-nang lastad bad la kham shai ba kin iarap ia la ki parari kiba dang don hapoh ka jingbieit jingbymshai.

Shikyntien pat, haba pynphriang ia ka jingnang jingstad kumne ai ba yn kham shon jingmut bha ia ki jingdonkam ka por mynta. Ka jingstad briew ka la roi shibun ha ki bun ki liang bad ki bynta ka jingtrei jingktah bad ki lad ki lynti wad spah wad lak u khun bynriew. Katba nangshai ka pyrthei, ki lad jingtrei kam ruh ki nang mih shibun. Ngin donkam ki Nongrep bashai basngewthuh, nangta de ki Doktor, ki Enjiniar, ki Saiantis, ki Nongsain bad korbar hima bakhraw ka jingtip jingpyrkhat bad jinglong, bad kum kita kiei kiei baroh. Ai ruh ba ynroi ha baroh ki liang ka jinglong briew. Na tynrai pat, ai ba ki jinghikai kin long kiei kiei ki ban pynnud bad pynnang ia ngi ban trei ia kano kano ka jingtrei khlem bynñiew, khlem salia ne khlem don kata ka mynsiem pynkyrpang. Ym don kano kano ka kam ka ba-

poh lait hi na ka kam sniew kam sang. Kumta ruh ai ba yn don kane ka jingsngew ban pynrung ha ki khun samla ka ri lyngba kita ki jinghikai—u Nongrep nongkyndong ha la ka kam u donburom hi kumjuh kum u nongbishar ha la ka khet bishar, u dorji-suh-jain- um poh ha la ka jingtrei na u babu saheb trei ophis bad kumta tet ter . Ha la ka sap ka sap ba la ai U Nongai to ngin minot ban pynroi bad pynjanai ialade.

Nangta de, ai ba yn nang ban pynwan dur ia ki jinghikai ban iadei bad ki jingtrei bapher, bad banang pyniahap sur bad ki kam ki jam ynda la mih pyrthei, lym kumta la shu heh sa tang ka dikri (degree) hynrei kat ban trei kam pat kine kum ki lun ne tang la ioh kyrdan shongskul te ym bit pynjakhlia kti shuh. Kum ba ong noh, ai ba yn ot ia ka jain ban biang ia ka jingthew u nongphong, namar lada heh palat lalong noh sa kum ki bula bad lada larit than ruh lalong kum i iarong syngit ryngdang.

Lada la lah ban pynrung ha ka jingsngewthuh jong ki khynnah nong kyndong ka ri ba, haba ki lanang lastad ki lah ban trei ha la ki jong ki shnong bad iarap ban pynheh pynbha ia la ki kam ki jam bad jingrep jingriang ki kmie ki kpa jong ki, te hangta lalah ban ong shisha ba ki la sngewthuh shai kdar ia ka jingmut jong ka jingshongskul. Nga ong ia kane namar, kumba la mynjur lang ki 'riewsngewthuh jong ka Ri bad pyrthei baroh ba don ka jingmynsaw kaba khraw than, khamtam kum hangne ha ri India bad Khasi ruh, ha kaba la-jan baroh ki khynnah kyndong kiba la shong skul la pule ki iabeh noh ban wan shong sha sor ban trei mieij kam kam shuki, katba ha la shnong pat ka rep ka riang jong ki kmie ki kpa ne kino kino ki jingtrei nongkyndong kine bunsien la nangran nangran bad la shu hap shi hap ha ka jingpyniaid jong kito ki bym pat nang pat sngewthuh ia ki kam ki jam ka por mynta. Ha kane ka dur bad ka sur don jingma, kumba lakdew sha khmat ba shisien ka sngi kan sa poi ba yn nym don shuh ne yn duna palat lehse ki ban pyniaid ia ka rep ka riang bad ban pynmih bam pynmih dih na ka bynta ka jaidbynriew. Haba la dung kura u khaw bad haba lariew kroid kroid ka kpoh bathngan, te uno babu uno saheb, shano sarot shano merina, shano 'powder' shano 'lipstick'—

baroh lakut lut, bad hangta lap jingshisha tynrai. Na kawei pat ka liang, haba la iabeh lut khoit tang ka wan shong sor noh te la dei kein ban poi sha ka hiran ioh kam ioh jingtrei ka babiang bad bamyntoi. Bad hangta ruh lapoi ha ka khim khait. Ha shu iapeit kai ia ki soh ka jingshongskul mynta bad khlem pep yn iohi ia kine ki jingshisha,. Bun kiba sngew ba haba la shongskul te ban bat mohkhiew ne kit khoh ruh la lehrain. Kum kane ka rukom jingsngew ka ialam bakla shibun ia ka jingmut jingpyrkhat ki khynnah samla bad teng teng poi ruh sha ki jingsniew babun rukom—la sha ka khrong ne ka tuh ka thok bad shukor ruh, kata haba poi ka tan khait teng teng. Kawei ka jingduna ba ju kham iohi ha ki Khasi ka long ba ka jingnang jingstad u babun ka long kaba dang rit dang khyndiat shibun haba ianujor bad kiwei pat ki jaidbynriew. Bunsien hi kam pat lah ban ai kam sahep bad ha kajuh ka por pat ban trei bylla ruh la lehrain. Kane ryngkat bad ita i jingmeng khlem sngewthuh namar la don tdong jingstad, ban trei mukhli mukhlia ruh ym nud rain shuh. Kum kine kiei kiei ki pyntroin ia ka longbriew manbriew bad ia ka jingheh jingsan ka jaidbyhriew, khamtam ha ka liang ka trei ka ktah bad jingroispah jingroihajar.

Naba kumta, haba iapyrkhat shaphang kane ka kam pynphriang pynroi ia ka jingnang jingtip to yn ia kynmaw ban iabuh ia kine ki jingpyrkhat ha ka jingmut jong ngi, da kaba kynmaw artad ba ka Lawei jong ka jaidbynriew ka shong ha kine ki khun samla shynrang bad kynthei, ha kiba ngin ai ia kita ki jingshai bad jingsngewthuh jong ka-jingnang jingstad bad jingshemphang ia ka pyrthei ka mariang.

2. KI SYNJUK NE KI SENG IARAP IATREI LANG

(Co-operatives)

Kum u paid babun, ka jaidbynriew Khasi kam pat long ka bakhlain ha ka spah ka hajar ne jingnang jingstad. Bunsien hi um lah ban ialeh marwei marwei ha kano kano ka jingiakniehlah bad kiwei pat ki jaidbynriew nongwei badon hangne ha ka ri, khamtam lei lei kum ha ki khaii pateng. Ka daw jong kane baroh ka long kumba lakdew shakhmat ba

um khraw spah bad khraw stad bad sngewthuh kam kum maki.

Naba kumta kan don ka jingiarap bad jingmyntoi ka bakhraw shibun lada yn lah ban iapyrshang tehsong ialade ha kijbun ki bynta bad ki kam ibapher bapher; bad da kane ka jingiatylli lang yn lah khlem artatien lehse ban ieng ha la ki kjat kum ki nongtrei ki basngewthuh, bakhlain bad baskhem.

Ki jingmyntoi balah ban ioh na kum kine ki jingtehsong bad jingiatylli synrop lang ki long:—

(*i*) Ka jingkha pat ia ka mynsiem bashakri bad ba iarap uwei ia uwei kaba lasdang ban iap sdot ha kine ki por jong ngi mynta.

(*ii*) Ka jingpynlong tylli ia ka jaidbynriew ka balah ban ai ka jingkhlain ban ieng ialeh ha ki bun ki jaid kam bapher bad ruh ban skhem ban iaid shaphrang kum kiwei pat ki jaidbynriew. Kane ka long artad kum ka jinghikai pynmlien ban nang ban rop ban sop tylli lang kum ka jaidbynriew ha kino kino ki kam ki jam baiadei ha ka shong ka ka sah u briew.

(*iii*) Ka jingpynduhlad ia ki kynja 'riewpdeng (Middlemen) bad kumta ban kham pynbun de ka jingiohnong sha lade.

(*iv*) Ka jingsei bor bad jingkhlain ban iada ialade na ki kynja jinglehiohmon bad jingbanbein babun rukom ki banabar.

(*v*) Bad kiwei kiwei de.

3. BAN NUD JINGMA-KAM BAD PYNSHALAK PYNPROH IA KA TREI KA KTAH

(To be enterprising and develop initiative)

Dei ban pynproh ia ka jingmut jingpyrkhat ha ka ban wad ki lad ki lynti ban sdang ia kano kano ka kam ne ban

pynheh pyniar ia ka baladon. Dei ruh ban kynrup ia ki kuba trei kam (opportunities) ki badon ha khmat jong ngi. Kito lei kiba la kham don khamem bad kham donbor ban seng kino kino ki kynja kam bakhamheh, ki dei ban phai ki khmat sharum shaneng, kum ban ong, ban wad ban peit kino ki lad trei kam kiba ki lah ban kynrup ban sdang. Kine ki jaid kam ki lah ban long kum ki kynja karkhana 'ne factory' ne 'industry' ban ioh ai kam ia u rit u ria bad pynroi ia la ki Parari bad kumjuh ruh ialade shimet. Ngi dei ban nud. Ho-oid, ym dei ban shu nud matlah. Kiwei ki jaidbynriew ki bala sdang ia ki kam heh kam hain ha kane ka ri, kim shym laleh matlah. Ki da peitthuh, ki da khan bad bishar bad pynleit jingmut sani bha lehse. Ki jingma-ioh-duh, ioh-bakla ne ioh-ym-don-jingmyntoi (elements of risks) ki dei ban don. Bad haba la peitthuh bad lakhan labishar bha dei ban shlur ia ka jingrai ban nud. Dei ban don ka mynsiem-wad-sdang (initiative) bad ruh ka jingnud bad jingkloi bad shlur trei kam sngewthuh (enterprising). Lada tieng ne lada shu kwah thep synduk noh kat baioh ne don, te la bthi nadong shadong—la sarang ka jabieng bad la kiewbthuh ka spah—ialade ruh ym roi bad ka Ri ruh kam ioh jingkyrkhu ne jingmyntoi lang.

4. JINGHIKAI BAN PYNMLIEN BUH JINGKHEIN JINGDIAH BAD ADKAR HA KA LUT KA SEP BAD JINGKYNSHEW DE

(To cultivate the habit of economical management of income and expenditure, and Saving)

Ka long kaei kaei ka babha, ba iarap bad badonkam eh ia uno uno u balah ban tista ha ka rukom buh jingkhein jingdiah ia ka ioh ka duh bad ka lut ka sep jong ka kam la jong, khnang ban sngewthuh ban pyniadei ia ka jingmih bad ka jinglut, bad sngewthuh ruh la kata ka kam ka long ka bamyntoi ne ka babamduh. Da kata ka juh ka sur, ban hikai ia u ha ka rukom ba un nang ban kunai bad kynshew ne pynlang katba ioh tam ei. Bun na ki nongkhaii bad nongtrei nongktah Khasi, lada ia kylli kai shaphang ka jingtrei jong ki, yn shem ba kim lah ban iathuh ne ai jingkhein ka

babeit ne babiang ban tip la ki iohnong ne kim ioh. Kane ka long kumba shu trei matlah ne trei kyllut kumto khlem sngewthuh. ka long ruh kaei kaei ka bym bha bad kaba bunsien ka jalam sha ka lynti trei kam ba bakla bad bym myntoi. La ioh ne duh, dei ban don jingtip kumno bad hangno kata ka kam jong ngi ka ieng. Lada iohnong, ieh ka nang bha bad ai ban nang ialeh ban kham pynbha shuh. Lada duhnong pat to yn ia pyrshang thaw lad kumwei noh kumno ban pynbha ia ka; bad lada jia baduh shiduh te ladei ban sngewthuh ban kein noh kum ia kata ka jaid kam ne ban kylla kam noh lym kumta ka lah ban pynkiengklong pynban.

5. RUKOM PYNDONKAM MYNTOI IA KI POR BALAIT BYMDONKAM

(Profitable use of leisure and spare time)

Kumba la ong ha ki bynta jong ki daw ka jingpynsepei ia ki por balait, mynta hangne yn ia pyni katto katne shaphang da kumno yn lah pyndonkam myntoi ia ki.

La jan uwei pa uwei u briew u don hi la i por khyndiat i por balait ne bymdonkam. Kine ki por ki long bunsien kiba ngi shu ia pynlut kumto khlem leh ei ei bad kaba ngi ju ong, 'Shu shongthait noh'. Ka jingshong thait hi kaba bha eh , kumba ong ki 'riewstad ha kane ka liang, kam shong eh tang ha ka jingkein noh ban trei kam ei ei, hynrei ka dei ha kaba ngi sangeh na la i kam ba ju trei bad pynmyllen pat ia la de ha iwei i kam bakham rit kham-sting bad ba ai myntoi ruh artad (to have a 'profitable' change).

Kane ka jingpyndonkam ban trei ha ki lait por ne bymdonkam da ki kynja kam rit kam ria bamyntoi, ka ktah bad kham iadei eh bad ki nongrep nongkyndong bad ia kito de ki bashaniah jingtrei ha ki samoi samoi. Lait na kito ki por ne samoi badonkam, ia ki por balait jong ki, ki nongrep bad kito kiwei pat ki lah ban pynmyntoi ia lade da ki kynja kam kum kine harum:—

(*i*) Ban pyntrei ialade da ki kynja kam ba malu mala ki balah ban ai jingmyntoi katba ioh ei. Kine ki long lehse

kum ki kynja jingtrei ba ong ha ka ktien phareng, ki 'subsidiary' bad 'cottage industries' bad kiwei kiwei. Kine ki lah ban kynthup kum ia ka thain kriah thain shang, thain jain thain nep, ri syiar ri han, ri blang ri masi, ri ngap ri tung, ka shoh nar sain nar, bad kum kita kiei kiei kiba ialah ban kynrup ha ki por balait ne ba-shongthait.

(*ii*) Kum ha sor pat lah ban seng ki kynja Seng ne Synjuk na kiba lah ban ioh ki jingmyntoi, kum na ki kot ki sla ne jingthoh jingtar badonkam,ki jingialehkai, jingkren ne iathuhkhana, jingiasaid bad iatai-nia bad kiwei kiwei de. Kine ki Seng kin long kum ki kpait bad kpep ban tei ia ka jinglong ki khun ka Ri bad pynrhem pynpluh ia ka mynsiem ki 'rang bad 'thei jong ngi da ki jingmu -jingpyrkhat bad mynsiem bakhia ban shakri ia la ka Ri tbad Jaidbynriew ha la ki talen talen kiba u Nongthaw u la ai ha ngi. Hangta kan duna bad lehse yn ym don shuh kane ka shang jaituh iaid jaituh khlem myntoi ha ki por balait balait. Ka jingong, 'Ka jabieng bajaituh ka long ka korkhana trei kam u bymman' hangta lehse kan nym da ioh lad than eh shuh. Yn pynlong ia ki por balait ym ki Bymlarkam ne basniew (des-structive leisure) hynrei yn pynlong bad pyndonkam ia ki ban iatrei lang ban tei ia ka longrynieng babha na ka bynta ialade bad ka jaidbynriew ruh. Kumta de ki sngi jong ngi kin long ki badap biang bad ki miet pat ka jingiohthiah bahun.

6. JINGHIAR-NE IOH-PATENG

(Inheritance)

Kumba la ong, ha ka Riti ka Dustur u Khasi Khara don artylli ki bynta bakongsan eh. Kine ki long:—

(*a*) Ka jingshimjaid na ka Kynthei, bad
(*b*) Ka jinghiar ne Ioh-Pateng na ka Khadduh.

Ha baroh ar kitei ki jinglong u Khasi la pynap da ki jingmynsaw suda, khamtam lei lei kum ha kine ki por mynta ba la iakhleh milai bad *kiwei pat ki jaidbynriew ki bashim*

jaid bad ai pateng ha u shynrang, kata, ki badon ki rukom ki balong bunsien markhongpong ia ki jong u Khasi. Mynta hi ka don ka jingia sangoh khlieh (clash) ka bakhraw shibun hangne, bad kumba ka paw bad lada ka shu iai sah kumne te, ka jaidbynriew Khasi khlem pep shisien ka sngi ba ym jngai shuh, kan shu shah klun tylli bad shah pynmadan noh ha kane ka umsaw bakhlain bad baheh da ki phew shah ia ngi. Kane ka histori ka jia long ha kiwei ki jaidbynriew ha bun ki bynta ka pyrthei.

Na kine haneng, kaba khamktah eh ia ka jingroi shaphrang ha ka trei ka ktah ne khaii-pateng, ka dei katei ka rukom hiar-ne ioh-pateng na ka Khadduh. Ban lait na ki jingmynsaw bym lah khie khlieh shuh hadien, namarkata, la dei ban ia kyndit noh shisyndon ban iapyrkhat sani bha ia kane ka dustur la jong, kata, katba ka por ka dang shah mynta. Kan long kaei kaei ka ban ai jingshai bad jingmyntoi ri ka bakhraw shikatdei eh lada yn ia ktah noh ia kane ka subjek jingioh-pateng ha ka jingpyrkhat pynroi ri, khamtam kum ha ka jingiadei jong ka bad ka jingroispah bad jingpahuh pahai u khun Khasi satlak. Kum ban shu ong noh, kan myntoi aiu kata ka jingroi 'politics' ne jinglaitluid synshar ri ne kan ai phoida eh haduh katno kata ka jingkiew arted ha ka jingnang jingstad, haba bad katba ia u Saipan bad u khiewja pat (economically and socially) la nang pynshong syrwiang kiwei? Ai, namarkata, ba yn iawad shuwa noh kloi ia ki lad ki lynti kumno ban iada ia la ka jaidbynriew na ki jingma kiba kum kine, kiba wanmih na ka *Jingbym-iahap-por shuh ki Rukom, ki Riti bad ki dustur jong ngi.* Ai ba ngin nang ban iapynhap sur bad dur bad ki jinglong ka juk jong ngi mynta wat lada ka mut ban hap pynkylla ne pynbha noh ia ki katto katne ne babun hi ruh, lada donkam ka por. Ka por ka iaid stet shibun bad kumjuh ruh ki jingsngew, ki jingpyrkhat bad ki jingtip jong u briew ruh ki nang kylla shaid shi shaid. Lada ym nang ban iabud ia ka por te yn sa ialong noh sa tang kum kito ki bieit bym ju iohi erplain shu ang um ka peit sah sha bneng, tyngheng kum u puit khlem sner. Shano kito ki Bohkhaila, shano kito ki Khyrwang-jainpen, shano ki duitara ki marynthing bad kito ki har rukom u barim? Kito ki laleit, kumba ka por ka

ong ia ki ban leit. Mynta, ha ka jaka jong ki., la wanmih ki patlun bad ki skad synit, ki jainsem teh panpoh ne pyndait pin, ki gitar (guiter) bad ki bela (violin) bad kumta ter ter. Kine ki dei ban long, bad ngim lah ban khang ia kum kine ki jingkylla kat ba dang ia-im ryngkat bad la kiwei pat ki parabynriew ha kane ka khyndew. Kine ruh ha ka jingshisha bad lada ngi mon ne ngim mon ruh, ki long ki dak jong ka jinglong ba-im bad baiaid shaphrang. Ia kata ka jingbha jingsniew ne jingidonburom ne bymdonburom, kata, ka shong ha ka jinghikai bad jingpynrung jingmut na la rympei rympei. Nangne kein lah ban pyniapher ia kano ka laitlan na kano ka laitluid bad uno u babieit ne uno u bastad.

Bad haba yn iapyrkhat kumne ia kane, ai ban kan synshar ka mynsiem bajinsur jingmut bad dohnud bakhia rangbah shisha na ka bynta ban tei pynskhem ia ka jingbha bad jingdonburom bad jingroi shaphrang ka Jaidbynriew Khasi shityllup. Hangta lehse, yn sa lait na kine ki jingshah krenpoh bad jingkynthoh ibein jaidbynriew na kito ki nongwei nabar, kiba la ioh ka kabu bad nud ban tang wat ia ka jaid ka khong, ka longbriew manbriew, ka long kynthei long shynrang, bad ki har jaid ki jingkren poh-jaid bym sngew lah sngap shuh. Kumba long hi mynta te, lada riam khor ne khriam, ne lada kup bad phong bha ne pynbha-briew pynitynnad ialade katno katno ruh, u shu iamut dur tang kum ka jain-bha-tapsynduk, hapoh pat ka met iap pyut. Kine ki jingsngew kim dei kiba shu ia pynheh pynroh hynrei ki long kiei kiei ia kiba uwei pa uwei u Khasi mỳnta, khamtam hangne ha Sor, u lah ban iohsngew da la ki skhor, iohi da la ki khmat bad, lehse mutdur ha la i jingpyrkhat, kat shaba iaid baieng ne baleit bawan. Ki long kiei kiei ki badei ban pynsngewsih bad pynsngewrem briew ia ngi—ki ong, ha la ka jingritpaid bad ha la ka jingbna nam sniew pat kylleng ki saw lyer. Dano te ngim im shuh ha ka juk ki Kulong ne u Barim jong ngi, hynrei ngi ieng Mynta 'Ha Ka Juk Ka Arphewspah Snem. U Barim toi u kham shemphang bad kham sngewthuh imat ban ia ngi ki mynta ia kum kine kiei kiei. Lada un don ha kane ka por mynta khlempep un jin da la nang ban leh ei ei ha kata ka rukom ka ban iada ia la ki Kynthei ki khynnah bad ia la ka Jaidbynriew lajong.

Un jin da la nud ban peit pyrshah ia kine ki jingshisha badon tyngkrein sawdong iangi (face the facts) da ka mynsiem ka bakhia bad bashynrang shisha. Un nym jin da la shah kynoi ne shah pynthame kum ma ngi mynta ha kum kine ki jingkynoi bapyntroin bad bym iadei por shuh ia ka jaidbynriew. Da kata ka rukom kein un lah ban kynjrait noh joit ialade na kine ki jingteh khum baringdien bad bapynjot ialade. U BRIEW U BASTAD UM IM THAN HA KA MYNNOR, HYNREI U IM HA KA MYNTA KEIN. KA MYNNOR KA LONG KA PAR BAD KA KPEP JINGSHEMPHANG BAD JINGSNGEWTHUH KA BAN KDEW BAD IALAM LYNTI IA KA MYNTA SHA KA LASHAI LAWEI BAK.

Da kaba ong kumtei, ngam mut ban ong to ia bam jakhluid noh, pynkylla nadong shadong. Em, horkit kum kata. To ngin ia pynshong nongrim bad bishar bha, la ka shongnia ban pynneh ne ban pynkylla. Ngam mut ban ong im-im peit-peit, to wat ai shuh ha ka Khadduh ne ka Pdeng ne ka Nyngkong. Kaba nga shu kwah ban kdew jingmut ka long ba, wat kynther-umjer noh ia u khun shynrang na la iing i mei i pa. Ai kein ruh ha u ka jaka badei biang ia u khun rangbah ha ka iing ka sem. Ai ruh ha u kata ka jingsngew kitkhia (responsibility) na ka bynta la ka iing ka sem bad ka jaid ka khong, kumba ka la ju long ha ki por ki kmie bad kpa tymmen bah jong ngi. Wat ai un sah suin bad wat leh 'tait jaid noh ia u. Dei tad haduh ynda haba la pynkhamti ha u ia ka jingkit lyngkor ba un sa sngewthuh bad ngam mynsiem bha ia la kata ka jong ka jingkitkhlieh bad ban kit khia ia ka. Ong u Nehru "U Briew u sdang ban san ban rangbah haba u sdang shimti ia ka jingkitkhlieh ha la ki jong ki tyrpeng" (A man begins to grow when he assumes responsibility). Ka dei kane kein kaei kaei kaba la pyniapher hadpeng u samla ba dang shong iing kmie na u samla ba laleit iing briew. Une uba ar u sngewthuh ba u la mad ia kata ka jingkit ia ka khia ka shon ka tnga bad ki khun lajong. Dei ynda haba u lapoi ha kane ka kyrdan long kpa, kumba ngi ju iaong, ba u sa sdang ban long u rangbah bashisha. Ha u samla shong iing pat kine kiei kiei kim pat da don jingmut eh bad ki shong sting

shibun lada ki don ruh. Dei ruh kein haba la ai ia u shynrang ia kata ka jainkup burom Rangbah shisha, ha ka kyrteng bad ka kam, ba ka longiing longsem ka sa phong ia ka jingishynrain burom na u rum u neng ha khmat ka pyrthei.

Shikyntien kum ka jingkdew jingmut biang. Ban pyrshang wanlam jingkylla ia kine kiei baroh da ka bor ne ka ain, khamtam lei lei kum ia ki Rukom ki Dustur, kan long kaei kaei kaba da eh than hi kein. Hynıei to ai ba ka jingsngewthuh bad jingiar ka pyrkhat pyrdain bad jingiohijngai kan wan rung nyngkong ha ki kmie ki Kpa bad ruh ha ki dohnud jong ki parari baroh. Ai ba kin nang ban peit thuh bad bishar ia la ki jong ki khun ki kti, bad sa pynkhamti ia la kita ki jingdon jingem ne ki kam ki jam bad jingtrei jingktah ha uno uno ne kano kano na ki khun ba i don sap don talen bad badon mynsiem bakit ba bah ia ka burom iing burom sem lajong. YM DEI KEIN TANG NAMAR BA LADEI KA KHATDUH TE AI LUT KHOIT NADONG-SHADONG--TIP BHA NE SNIEW, NGEIT SNENG NE YM NGEIT, DAKADIT NE RUNAR, TIP BAJI NE KHONGPONG NE LONG KUMNO KUMNO RUH. Kane kam dei ka rukom pyniaid kam ka babha bad badei. Kam pher la hano hano ruh tang ba, uta ne kata, kan long ka badon kata ka jingtip briew tip Blei, batip duk tip suk bad ruh lehse ba don talen ne ka sap ban kit ia ka lyngkor lumiing lum sem bad lumspah lum phew. Haba shu ong lyngkot, kan bha ban ai ia ki kynja jingdon jingem ka tum ka tam, ka jaka ka puta ne ka iing ka sem ha ki kynja kynthei bad ia ka jingtrei jingktah pat badei pyniaid rangbah ha ki shynrang. Tang ha ka bakut hi te, ka shong eh ha ka jingsngewthuh, jingbishar bad jingiatiplem hi ki kmie ki kpa.

Ka rukom thoh da ka Will (Will system) jong kiwei pat ki jaidbynriew ka long kaei kaei kaba ngi lah imat ban peit bniah bad iabud pyrthuh katto katne da ka jingmyntoi. Kane lehse, kan kham khang lad ia ki saitlah ne ki tamsneng, ki awri awra, ki lyngkar ki swari, ki buaid ki tanglang bad ki khlem rain khlem burom. Ha kajuh ka por, kan ai ka mynsiem iaknieh ban leh bha, ban trei minot bad ban ialeh ban jop ia ka mon sngewbha ki kmie ki kpa bad ki 'ni ki kong

da ki akor jingleh jong ki hi. Da kane ka rukom lehse ngin lah ban ri ia ka burom jaidbynriew la jong bad, ha kajuh ka por, ri ia ka spah ka hajar ki nongtymmen hapoh la i jaidbynriew.

Ai ba kine ki jingkylla kin wan sdang shwa na lade shimet shimet bad shi iing shi iing. Kane ka jingsdang khlempep suki suki kan par bad wan mih ryngkew bluit sha ka Rukom-Shnong bad khadduh khadwai, lehse, kan kiew tyngkong de thiaw sha ka Riti, ka Dustur bad Rukom Bathymmai, Baitynnad Ba-idonburom bad Bakhlain ban iada ialade na ki umsaw jingatphyllung ba ker sawdong ia ngi.

Ka jingbuh bad jingthaw ain ha kane ka liang, kan shu ai tang kum ka jingiarap-jingiada, bad jingdon lynti jingdonlad balah ban ieng haba dei poi ling-lieh Iing-saw (Court) kumno kumno, kata, ban pynduh noh ia kane ka jingkyrshan da ka ain ia ka jinglah leh iohmon ka Khadduh. Kaba nga mut ka long, tang ban shu don ka kynja jingshah (Provision) ha ka Ain balah ban ai pateng ha kiwei de ki khun lait noh tang ne ym tang ha ka Khadduh. Da kane ka rukom lehse, ngi lah ban ioh kheit kum ia kine ki jingiada bad jingmyntoi harum:—

(*i*) Ban khanglad ia ki jingsniew kumba ngi iohi mynta ki bamih na ka jinglah leh iohmon duh ka khadduh ne tang kawei ka briew.

(*ii*) Ban nym pynduh mynsiem bad jingkyrmen lem ia kiwei pat ki khun ki kti ban shakri ia la ka iing ka sem bad pynroi ia ka spah ka hajar bad ka tum ka tam nongtymmen.

(*iii*) Ban nym shah pynsakma than eh ia ka nongtymmen da bad sha ki nongwei bad kumta ban neh ha la ka jong ka jaidbynriew.

(*iv*) Ban ioh pynshong khet biang ia ka jingshynrain burom kmie bad kpa lem bad ki kni ki ma, bad ri ia ka burom ka Ri bad ka jaidbynriew.

7. BAN PYNHEH PYNROI IA KA REP KA RIANG BAD BAN IARAP PYNSUK BAD PYNBUN IA KI JINGIADIE IATHIED

(To improve agriculture and to develop machineries of production and marketting)

(*a*) Ban kham pynbha ia ki rukom rep rukom riang khnang ba ngin lah ban kham pynbun ia ki jingmih na ka rep ka riang, ladonkam ban shim myntoi ia ki jingstad mynta —kum ki rukom trei bad jingshem thymmai ki balah ban pynsuk ia ka trei ka ktah bad kham pynbun ia ka jingmih jingioh. Kine ki lah ban long kum kine harum:—

(*i*) Da ka ba pyndonkam ia ki symbai babha bad ba pynmih kham bun, ki ba lah ruh ban ialeh kham khlain ia ki kynja jingpang ne jingshah pynjulor na ka sngi u slap bad ka lyer, bad katto katne de na ki khniang ki puit (high yielding and resistant).

(*ii*) Da ka bapyndonkam kat ba lah ia ki tiar ki tar bad ki rukom thung rukom tep ki balah ban pynsuk bad pynmih myntoi kham bun (improved tools, implements and practices).

(*iii*) Da ka basumar thikna ia la ki jingthung jingtep ne ki soh ki pai na ka jingjulor bad jingpynduh ki khniang ki puit bad ki jingpang (Plant protection measures).

(*iv*) Da ka bashim kabu ia ki kynja sboh bad dawai sboh ba thymmai khnang ban pynbha ia ka khyndew bad pynbun ia ka jingkheit soh (improved use of manures and fertilisers).

(*v*) Da ka bapyndonkam ia ki lad ba myntoi ban iada ia la ki jaka rep na ka jingsait-rong-noh ia ka Dewsboh nalor (Soil Conservation and water control measures).

(*vi*) Ban seng ki kynja kudam buh mar babha bad bapaka (godowns, warehousing agencies etc.).

(*b*) BAN PLIE KI SUROK BAD KI LYNTI KI SYNKIEN **(Development of Roads and communication)**:—Dei ban plie ia ki surok bad ki lynti ki synkien khambun bad khamiar kat balah ban kot lut sha ki jaka kyndong bad sor baroh. Kane kan iarap shibun eh ia ka kit ka bah ia ki mar ki mata jong ki nongpynmih, nongdie bad nongthied, bad ruh ha ka ban iaioh khubor ioh jingtip nangne nangtai. Kane kan pynduna shikatdei ia ka jinglut jingsep, bad namarkata kan kham pynbun bad pynheh ia ka jingiohnong. Hangta ki 'riew shong jngai iew kin suk kunjuh lehse kum kito ki bashong hajan. Ki nongthied ki lah ban leit thied beit naduh trai hi. Kumta u nongpynmih ruh u suk bad u iohlad ban kham iohnong. Kane kan wanlam shuh shuh ia ka jinglong ba lakloi bad badon mynsiem ban kham ialeh ban pynheh pynbha ia la ka rep ka riang bad ki jingtrei jingktah Dano te kumba long mynta, ban wanrah sha iew ia uwei u pathaw heh u bashong dor tang kumba shityngka ha iew, la donkam ban lut baikit lehse ym duna ia ka ar lai tyngka. khamtam lei haba shitom bad jngai ka lynti te ym don jingiakren shuh ia ka ban wan die sha iew. Naba kumta, ym banse ban shu bam lade noh katba lah, bad bunsien pat la shu hap ieh pyut ha kper namar bym lah bam hi shuh. Hynrei haba lalait ki iew ki hat bad lasuk ka leit ka wan te ka jingsmat jingsting ban minot pynmih khambun ruh ka lamih hi.

(*c*) BAN THAW KI LAD KI LYNTI BAN IARAP BAD PYNSUK IA KA JINGIADIE IATHIED **(Develop Marketing-cum-storage facilities)**:--Kumba lakdew ha ki bynta jingeh bad ki daw khanglad ia ngi, ngi duna ia kine harum:—

Ki kynja kudam (storage godown), ki kynja synjuk nongdie synjuk nongthied ne nongpynmih mar (Co-operative organisation or societies), ki jaka bad ki lad balah ban ai khubor iew khubor hat kum ia ka dor ka mur ia u nongrep khnang ba u lah ban wan die la ki mar ha k por bakham lah dor (Marketing Information agiencies or centres), ki kynja seng kum ki 'bank' ban kyrshan pisa tyngka ia u nongrep ha ka khia ka shon bad jingdonkam babun rukom jong u bad kum ha ka liang ban pynheh pynroi ia la ka jingtrei jingktah bad kiwei (Financing agencies).

Kumba long mynta hi, ha ki babun ki bynta ka khaii pateng, u nongrep u la shu hap shaniah tang ha ki Nongaisut ban kyrshan pisa ia u bad ha kiwei pat ki kynja 'riewpdeng (middlemen) ban iarap pyniaid pynshalan ia ki mar shabar. Um lah don jingiadei beit bad ki iew ki hat bapyndonkam ia ki mar jong u. Kumta ka jingmyntoi babun ka leit sha kita ki 'Riewpdeng' bad Nongaisut.

Nangta pat, um don ki jaka buh mar buh mata ki babha bad ba paka na ka bynta ki mar bapyut bad bympyut ruh (godown and storage). Ka jingtieng ia ka pyut ka sniew noh ki mar ka labuh ia u nongrep nongkhaii ha ka jingeh bakhim khait balah ban pynap dor babiang. Bunsien la shu hap die la ka die noh katba ioh mih ei, wat teng teng ne bunsien hapdeng ka jingduh jingiap nong. U nongthied pat katba u nongrep nongkhaii Khasi u dang long kumne, une u la nangioh kabu-pom-kha-lai-nusib ban khniot ia ka dor ka mur, katba u nongdie te la kum ba shong ha tyngier.

Ngi duna ki kynja seng pyniaid kam pyniaid jam (organisations) ki ban ieng tylli ban ia kyrshan uwei ia uwei pat ne ban trei kham heh kham bun bad kham myntoi lade.

Namarkata, kan long ka jingiarap bakhraw bad bamyntoi shibun lada lah ban thaw ki kynja kudam buh mar bapyut bad bympyut ruh. Kane kan ai bor ia u nongpynmih ban iashah ne iadait dor katba ka mar ka dang sah hapoh kudam, khlem don jingsheptieng ei ei ioh pyut ne sniew noh. Ha bym pat sngew mih dor, ai ka mat sah shwa hangto katto katne por. Die pat haba la sngew kham mih dor.

Nangta pat na ka liang ki kynja seng trei kam, kan bha bad ia rap ia u Khasi hi shibun lada yn lah ban iapyrshang tehsong lang ha ki bynta bynta jong ki jingtrei jongu, kata, kat haba lah bad don lad. Mynta hi U (Khasi) dang long sapra bha ha ka jingiadie iathied, bad teng teng ka don de sa kane ka jingiabishni kniehlah para maki hi. Kumta u nongthied ne u 'riewpdeng u ioh khnoit suk kynjai ia ki marwe marwei. Nalor kata pat, ban ktah ia ka jingshalan

shabar lci lei te kim lah hi da kumno kumno ruh lada ia long marwei marwei kumne. Hynrei lada don ki kynja seng baiatylli bha, lah eh da kaba jem lehse ban don ki jingiadei beit bad ki iew ki hat shaduh dkhar duh kliang. Hangta lehse lalah ban ioh khniot ia ka dor ka mur ba khambha bad iohnong ruh artad shibun. Lah ruh ban ong ba lalait na ki 'riewpdeng.

Sa kawei pat, u nongrep Khasi hi bunsien um tip ba ka dor ka mur ha iew, ha kano kano ka por, ka long kumno. U shu wan kit la ka wan kit beit ia la ki mar, tip la ka dor ka bha ne ka sniew. Wei la poi pat ha iew ban rah leitphai kylla sha la iing ruh la jakhom. Kumta hap die la ka die noh, la ioh ne duhnong ruh, namar-ba tieng ioh nang kham duh nongsngi bad ioh nang pyut nang sniew ka mar. Ban leit jia basniew leilei te la kumba phon ha u dek syndon. Kumne, namarkata, lada lalah ban ai kum kine ki khubor iew khubor hat ia u nongrep, un jin da lalah eh da ka bajem ban pyrshang wan lam ia la ki mar sha iew tang ha kito ki por ba kham ioh dor bha. Ne lyngba kine ki kynja seng lang yn don ka jingiakut bad iasngewthuh jingmut lypa hapdeng para nongpynmih, kumba leh kine ki nongwei, ban wan rah ia ki mar da ki dong ki dong ha ki por ki por ba la iabynta lypa ne ban iakut ryntih lang lyngba kine ki seng hi ban iabat ryntih ia kajuh ka dor ba iabit ia biang lang baroh.

Nalor kine, ki briew jongngi ki long ki baduk ban shan bor ban ioh pynap dor bha. Teng teng leit jia lei sa ka pang ka jhia ne badonkam pisa da kumne kumtai ne ba ladep shimram lypa, une u nongrep Khasi um banse ban shu wan die la ka wan die noh la ka mar, laioh ne duh ruh tang ban ioh kyrshan ia kitei ki por hiran por shitom jong u. U don ha ka jingduk bad jingduna shibun. Kumta um lah ap dor katba u mon. Namarkata, kan long ka jingiarap kaba da khraw shikatdei eh ia u lada lalah ban ai kino kino ki jingkyrshan pisa tyngka ha kum kitei ki por badonkam eh, ban lait na kane ka jingshah banbein dor. Ki jingdonkam pisa jong u kin long lehse kum ha ki por lehniam leh-rukom bad kiwei. Lada lalah ban iarap ia u kum ha

kine ki por bad khamtam de ha ki por pynap dor, te ka lalong shisha ka jingiarap bakordor ia u. Hangta kein u lalah ban pyniaid ia ka dor iew dor hat bad jingmih ki mar ki mata ha iew kat kum bad ha kum ka mon ba u kwah.

IV. JINGPYNKUT (Conclusion)

Ha ka baring pynkut noh, nga kwah ban kynjoh khyndiat shaphang ka dur u Khasi mynta, bad kumno pat u ieng bad u long hapdeng kine ki jingkylla pyrthei.

Kat kum balah ban iohi hi, ka jaidbynriew Khasi ka la nangtroin nangtroin bad nang ngam imat sha ki jingjylliew bym lah khyllie shuh, kata lada shu ieh kan iai long kumba ka long kumne mynta. U Babu Soso Tham (Bam kwai ha iing u Blei), u nongthoh bakhraw ka Ri Khasi-Jaintia, u la iohi ia kine kiei kiei mynba u la thoh ia kito ki ktien, "langi yn sa rong noh da ka Umsaw" bad "ngin sa long tang ki nongthohdieng bad ki nongtongum". Ha shim por bad nud mynta ban peit bad bishar ia la ka Ri bad Jaidbynriew—hato kine ki jingpyrta utei u Rangbah ijngai kim la wan jia urlong ha kine ki sngi jongngi mynta? Ym tang katne, imat kiba kham bun bad shyrkhei ki dang ap shakhmat lada shu iahun ban sah myllen ha kane ka jinglong baper kum ki sladieng halor um. Ka jingtroin ka jaidbynriew kàm shym la long shuh tang ha kawei ne ar ki liang, hynrei imat nadong shadong —na ka liang ka khaii pateng (trade & commerce) ka imlang sahlang (socially) bad ruh ha ka akor longbriew manbriew (morally). Kaba ngin lap bunsien ka long ba u Khasi babun u long u balyngkar, ba khlembuit khlembor bad ba khlem iktiar ban pynsan pynrangbah ialade ha ka rukom badon akor bad baitynnad burom hakhmat u briew ka pyrthei bad u Blei.

Ho-oid shisha, ngi la roi shibun ha ka liang ka thoh ka tar (educationally), ngi la kham sian kham nang ruh ha ka sain-pyrthei (politically) bad kiwei de ki jingshemphang ka jingstad briew mynta. Hynrei ia kine ki jingkiew ha kine

ki liang la pynnoh tarajur khongpong haba la hiar katne ha ka akor longbriew manbriew bad imlang sahlang bad ha ki rukom trei rukom ktah de. Ha ka bakut ka tymmai longbriew bashisha, ka kyrteng babha ka kham kordor bun bun phew shah ia ka spah, ka burom, bad jingstad briew pyrthei. Ai, namarkata, ba nyngkong nyngshap yn ialeh ban tei ia la ka jaidbynriew halor ki Mawpaia badon nongrim bakhlain badonburom, bad nangta sa kynton jrong ki mala jingroi ha baroh ki liang ka trei ka ktah, ka spah ka hajar, ka jingnang jingstad bad jingshemphang bad jingroi shaphrang ka jaidbynriew. Dei tang ha kine ki Nongrim balah ban kot sha kita ki jingkiew bad jingroi shaphrang baneh junom bad ki ba-ai jinghun la kat ka jinghun shisha.

Kane kein ka dur u Khasi mynta —u iaid sheng sheng kum u nongbuaid shane bad shatai, bad khadduh un sa kyllon bad hangta yn sa tyllep noh ia u sha ki Niamra ka jingjahduh jahdam noh.

Ki rang bad ki thei ka Ri khlem pep ki iohi ia kine ki jingmynsaw, hynrei kumba ka long mynta, imat kumba baroh ia shoh khawtyndep aiu re. Ngi shu iahum ban sngap la ka sngap bad imat kumba kine kiei kiei kim don jingktah ia u Longthohdoh lajong, ia ki khun ki ksiew, ki hynmen ki para, ki kur ki jaid bad ba ha iing ha sem baroh. Ngi long mynta imat kum ka jaidbynriew ka batlot shibun ha ka bor khih shitom. Ngi long ki barit mynsiem, bakhwan-ialade, ba marwei marwei shimet, bym don jingiatylli bad imat bymdon jingsngewrem briew shuh. La shah iuh shah khnoit, la shu shah leh thombor ha ki bun ki bynta jingtreikam, ki jaka ki khyndew bad ki kynthei ki khynnah. La shah kynñi kynnoh ñiewbein ia ka jinglong ka jaidbynriew la kat ha u badon, hynrei katta ruh imat shu hun ban shong klikti bad sngap man man, kumba ong mano re. Ki khana ki nongwei nabar shaphang jong ngi ki long kiei kiei ki bapynjah burom bad badei ban pynsngewsih iamrem ia ngi. Dano te haba la shai la sngewthuh, ngi ladei ruh ban nang ban ieit ia la ka burom ka jaid ka kynja, ka ri ka muluk bad ban im ban iaid da ka jingsngewthuh ban ri la ka akor ka burom bad jingtip duk tip suk. Ryngkat bad ka jingtip briew tip Blei,

ladei ban pynkhie rasong biang ia kito ki "Sotti Juk" ban khyllie ia la ka Ri bad ka jaidbynriew sha ki kyrdan ba itynnad, baidonburom bad baroi baiaid shaphrang shaid shaid ha ka jingtip jingsngewthuh bad jingshemphang bakynjoh kliar lum babeh 'erbatemon iwbih.

Kaba ai mynsiem jingkmen ia u 'riew ieit ri mynta ka long ba hangne hangtai lasdang ban iohi ha ka mynsiem bad ka dohnud ki 'rang bad 'thei samla bad kumjuh ruh ha ki tymmen ki rangbah, ia ka jingkynat ki kjat-sngi baieit Ri bad baieit la ka burom ka akor bad la ka jaid ka kynja. Khlem pep bad khlem don jingartatien, kine kin long kum, ki symboh babha ban pynphriang kylleng ia ka mynsiem bashynrang, badonburom bad bashlur ban nud ia ki jingshisha bad ban ialeh ia kine ki jingsniew bad jingmynsaw badon ha tmier jingkhang. Ka jaidbynriew jong ngi kaba Lashai ka don ka nongrim ha ngi ki Mynta. Ka jingjied ruh ka long ha ngi hi la ki Longdien kin kyrkhu burom ne kin shla tim ia ngi.

Em, ka por kam pat dier eh bad ki khyrdop jingkhang ym pat khylliap lut. To ngin iaieng joit noh mynta da ka mynsiem ka basngewrit, baiaishah bad sngewkhia shisha na ka bynta la ka burom bad na ka bynta la ka 'Ri u Barim u Bajah'. To ngin pynsmat pynsting ialade bad ialeh khlem shongthait haduh ban da poi top halor kliar ki lum ka Burom bad jingsuk. Mih, to mih phi ki Samla phrangsngi i mei i pa, bad shynrang bad kynthei bad to pynshai ia la ka ki sharak na la ki dieng pynieng sharak bad ha la ki talen talen ba la ai U Nongthaw ha phi. Ieng mynta da kawei ka buit kawei ka bor—bret noh la ki jingkwah-khwan-lade (selfishness) ne ki jingbymiadei jingmut bakumne kumtai (petty differences), bad to ai ba ka Ri kan long ha SHWA bad kine kiei kiei pat hadien. Uno uta u KHASI u ban sngew khain briew ne sngew donburom ne sngew kat nga haba ka jaidbynriew ka la kyllon bad jahburom. Nga ngeit bad da ngeit skhem hi kein ba, ym don uwei ruh u Khun shynrang ne kynthei i Mei Khasi u ban sngew phuhmat katba ka Ri lajong ka nang shahkynñi ibein. Kane kawei ka jingngeit baskhem ruh nga don ba, lada don uno

uno u kynja Aristotle hyndai u ban wan iaid ha ki lynti shnong jong ngi mynta bad la ka sharak, un nym lah ban lap tang uwei ruh u Khasi Shisha u ban nym don jingieit ia la ka jaid bad ka Ri—yn nym don Ingkhong-shalangmat kein.

Lada u Blei u dang isynei bad lada ngin iapyrshang rangbah baroh na lade marwei marwei da ka dohnuh ka basngur bad mynsiem bashisha te khlempep ngin sa ioh biang ia la ka jaka burom hangne ha snieh pyrthei. Hangta lehse ngin sa ioh pyrta phuh mynsiem bad la u Nongthoh

"Sa shisien pat ka sngi kan sngur,
Sa shisien pat kin paw ki khlur"

Ha ka bawai noh, kane to ngin kynmaw kut ba, "KA SPAH JONG KANO KANO KA RI ne JAIDBYNRIEW KA SHONG BAD KA LONG NYNGKONG NYNG-SHAP HA KI BRIEW JONG KA HI" (The wealth of a Nation is its people). Bad ym tang katta ka shong ruh ha ka jingkhlain ka jinglong briew badonakor badonburom bad ba shisha jinglong. U briew u bashisha u kham shlur mynsiem ban ia u 'riewkai. Ki shipai bashisha jinglong ki kham shlur ban ia ki shipai awria ha ka thma pyrthei ne bakynja mynsiem ruh.

To ai ba ka jaidbynriew jongngi ruh kan long ka Kynhun Shipai Bashisha jinglong (High intergrity) bad khlem arta-tien ngin sa ioh jingjop. To ai ruh, namarkata, hangno hangno ba ngi don, shano shano ba ngi leit bad ha kino kino ki kam bapher ba ngi trei, ba ngin trei minot hok thop da kaba ri bad sien syntiew la ka akor ka burom ki kmie ki kpa, ki hynmen ki para bad ba haiing hasem baroh. To ngin long ki Nongkit-tien-syiem (ambassadors) babha bad ki mawlynnai paila ba pynphyrnai burom ia la ki kmie ki kpa bapun bakha bad ia la ka Ri bad ka jaidbynriew bakdup bakner, ha baroh ki kam ki jam, ki ktien ki thylliej bad ki jingmut jingpyrkhat phar. Dei halor kine ki nongrim kein ba ngin lah ban kot bad kynjoh sha kita ki kyrdan roiphew roispah bad roi met roi mynsiem ruh kiba ai jinghun kat ka jinghun shisha.
